

ՄԵԼՅԱՆ ԲԱԼԱԲԵԿ

ԼԵՎՈՆ ԲԵԿ

ԵՐԵՎԱՆ - 1999

ԼԵՎՈՆ ԲԵԿ
ԼԵՎՈՆ ԱՐՏԵՄԻ ՄԵԼԻՔ-ԱՎԱԼՅԱՆ
(1879-1962)

ՄԵԼՅԱՆ ԲԱԼԱԲԵԿ

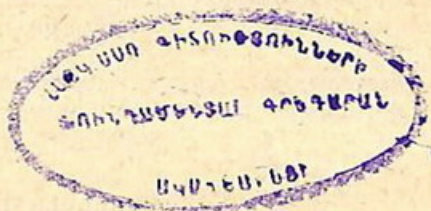

ԼԵՎՈՆ ԲԵԿ
(ՆԱՄԱՌՈՏ ՆՈՒՇԱՎԱՎԵՐԱԳՐԱԿԱՆ
ԴՐՎԱԳՆԵՐ ԿՅԱՆՔԻՅ)

A II
85337

ՈՒ ՉՄԱՆ ԵՐԿԱՐ ԳԻՇԵՐԸ ՆՍՏԱԾ
ԽՈՍՍՈՒՄԵՆ ԼՈՌՈՒ ՀԻՆ-ՀԻՆ ԶԱԶԵՐԻՅ:

/ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ/

ԵՐԵՎԱՆ - 1999

Մեկյան Բալարեկ: ԼԵՎՈՂ ԲԵԿ: (համառոտ հուշավավերագրական
դրվագներ կյանքից):- Ե; 1999. , ~~75~~ էջ, նկարներ:

ԼԵՎՈՂ ԲԵԿ - Լևոն Արտեմի Մելիք-Ավալյան, իր իսկ քառերով ասած. մի
հայասիրությամբ ու հայրենասիրությամբ վառվող, մորմոքվող հայապաշտ մարդ
էր: Դժվար է ասել, թե՞ նա զինվորակա՞ն էր, թե՞ կապիտանի կոչում էլ է ունեցե՞լ, թե՞
պետական պաշտոնյա: Բայց ապրել է մի հերոսական, փառավոր, ողիսական
կյանք: Իր գիտակցական կյանքը նվիրաբերել է հայի, Հայաստանի
պաշտպանության ու փրկության գործին: Սակայն հենց այս էլ նրան զրկել է
հայրենիքում ապշելու հնարավորությունից և ստալինյան բռնատիրության
պատճառով անդաստանական-պանդիստական կյանք է ունեցել հասուն
տարիքում, երբ իր վատտակը պետք է նրան ասյրեցներ խաղաղ ու ապահով իր
հայրենի, իր իսկ ձեռքով շինած կտուրի տակ: Դրա փոխարեն նա բազում տեղ
տուն ու տեղ, շեն ու տանիք է ստեղծել: Սակայն վերջում մահացավ
քափամականի պես, ուրիշի դռան, ողջ աշխարհը ոտքի տակ տալուց հետո՝ 1962թ.
Երևանում, և միայն ու միայն քախտավոր է նրանով, որ արժանացավ հայրենի մի
կտոր սուրբ հողում ամփոփելու իր մահկանացուն, իր հետ երկար տարիներ
քափառ կյանքով ասյրած կնոջ՝ Օլգա Ավալյանի շիրմի հարևանությամբ:

Սակայն նրա անունը երկար- շատ երկար կիլիշվի հայոց պատմության ոսկե
մատյանի մի անկյունում ու ժողովրդի հիշողության մեջ:

Գրել ենք շուրջ 300 էջ մեքենագիր հուշավավերագրական մի գործ: Դրանից
ընտրեցինք միայն այսքանը: Եթե մեկը կցանկանա ավելին տպագրել կամ
նպաստել մեր գործի լույս աշխարհ գալուն, պատրաստ ենք օգնել:

Բալարեկ Մեկյան 29 հունվարի 1999թ.

ք. Երևան

Մարտնչող մորկահավը

Հարևաններ էինք այն հեռավոր տարիներին. նրանց դաստակերտը ձորահայաց բարձունքին էր, մեր հողածածկ գլխատունը բարձունքի փեշին: Մովսես հորեղբայրս յոթ երեխաներից ամենաաջաբացն էր, նա արժանավոր զավակի մանկության ընկերն էր: Ամռան շոգ օրերին միասին լողանում էին Տավուշ գետում, արևկող անում որձաքարերի վրա: Տարիներ անց մի խումբ կտրիճներ, Լևոնի գլխավորությամբ, գիշերը շրջապատեցին Ղաչաղ թուրքի ոհմակը, շանաստակ արեցին գողերի գլխավորին և ազատեցին աղանց Բեկի նախիրը: Կռվում կռվված բարեկամությունը խորացավ: Իրողություն է, որ կյանքի պահանջով, հետագայում ժողովրդական հերոսները դառնում են լեգենդներ, ուղեկցում ապրողներին:

Ատաղմագործ հորեղբայրս ուրախությամբ ժամերին հնչեցնում էր իր սագի լացակունած լարը և տխրադեմ արտաբերում. «Լևոնի արևը վկա, երգվում են նրա անունով, որ պատմածս իրական դեպք է: Մարդավայել ապրելու համար հարկավոր է հպարտ ապրել, չդառնալ քանուց խոնարհվող եղեգ: Այդպիսին էր մեր շրջանի մարտնչող մորկահավը: Հավերժող լեռներում թևածող արծիվն իր թևերի տակ աստղեր է պահում, լուսավորում է ճերմակ աղավնիների անցնելիք ուղին»:

Լևոն Բեկը հաճախակի հիշեցնում էր իր մարտական ընկերներին, որ գողությունը կործանարար ցեղ է, որ տարածվեց, այլևս առաջն առնել չի լինի:

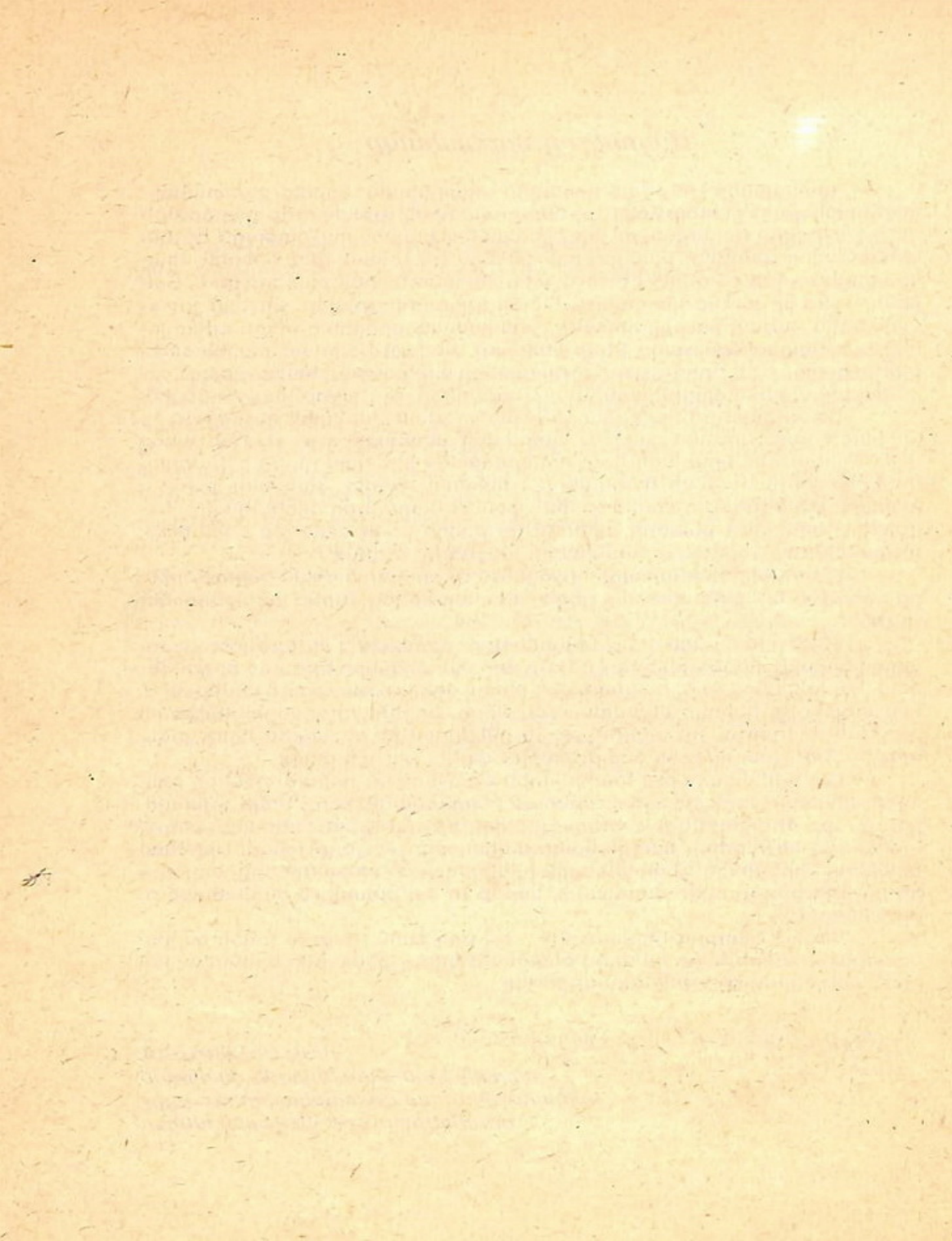
1920 թվականին մենք՝ կիսամերկ ու ոտաբոքիկ մանչուկներս, ապետ հերոսին տեսնելիս երգում էինք մեր տառիկների հյուսած երգը. «Եկավ, հասավ Լևոն Բեկ, հազարի մեջ միայն մեկը»: Քառասուն տարի անց, երբ տարեգիր հերոսը վերադարձավ Բերդ, հորեղբայրս շտապեց բարի գալուստ մաղթելու իր անուզական ընկերոջն ու հեռատես հրամանատարին: Նա շատ ու շատ մանուկների է փրկել թուրքի սրից:

Այդ մահասարսուռ տարիներին Շամշադինի հողագործների պատիվը պահող քաջագունների տարած հաղթանակը՝ Լևոն Բեկի գլխավորությամբ, ծիածանվեցին տեղացիների հիշողության հեռաստանում՝ դառնալով հիշարժան հաղթանակի ավետաբեր արշալույսներ: Սերմնացանները սիրեցին ու գնահատեցին իրենց հերոսի սխրանքները, ժողովրդի հիշողությունը ոսկե մատյան է, երբեք չի ժանգոտվում ժամանակի ուրաններում:

Փառք հաղթող հերոսներին... Եվ թող Լևոն Բեկի ու նման հայրեցասերների անունները հավերժ թևածեն Տավուշ աշխարհի երկնականաբուս, որի օրինակը կլինի այս գրքույկը:

ՀԱՅԿ ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆ

*Հայրենական պատերազմի վետերան,
Հանրապետության վաստակավոր ուսուցիչ,
ժուռնալիստների միության անդամ*

Ժողովրդի հիշողությունը

*Շամշադինցիները հերոս ժողովրդի
ժառանգորդներ են*

Մեծահարուստ Ալեքսանդր Ջաղերյան¹

Լևոն Բեկ անունը երբեք չի ջնջվի մեր ժողովրդի հիշողությունից և կվախճանվի սերնդից սերունդ: Դրա վկայությունը չէր արդյոք, որ շուրջ յոթ տասնյակ տարիներ արգելվել են նրա և այդպիսիների մասին խոսելը, բայց մարդիկ, նրան ճանաչողները իրենց հոգու զաղամարմնում ամուր պահել են և հարմար պահին, ոչ միայն խոսել, այլ արդեն գրքերում, պարբերականներում բազմաթիվ անգամ գրել, ներկայացվել են նրանց կյանքից առանձին դրվագներ: Տողերիս հեղինակը նույնպես մի քանի ստիքներով գրել է Լևոն Բեկի, Մելունց Շամիրի և այլոց մասին: Հատկապես նշվել է նրանց հայրենասիրական, հայաստահայաճության, ռազմավարական գործունեությունը: Հատկապես Տավուշ աշխարհի հայ բնակչությանը մեր հարևան վայրագ, քոչվոր, քարաքամա (Բաֆֆու բառն է) Թաթարներից փրկելու ստումով, որին մեծ նվիրվածություն, վստահություն և օգնություն է ցույց տվել ժողովրդի ընտրանի, հասկացող, գրագետ խավը: Այս հարցում միակարծիք ու միակամ էին Լևոն Բեկն ու Մելունց Շամիրը:

Ի դեպ, ստենք, որ Թիֆլիսում կրթություն ստացած լինելով, գաղափարակից լինելուց բացի նրանք այրումակից բարեկամներ էին: Շամիրը Մելունց Հակոբի (1803-1884) բռն էր, իսկ Լևոն Բեկը՝ նրա բույր՝ Ազիզի: Հակոբն ու Ազիզը 1820-30թթ. Հին-Շենում² ապրելիս բուրբ-սլարսկական-ռուսական սլատերագների ժամանակ կորցնելով ծնողներին, ավագ եղբայրներին, ապրելիս են եղել իրենց հորեղբայր, գյուղի տանուտեր (քոխվա) Եսայու հովանավորությամբ՝ նրա տանը:

¹Մեծահարուստ Մկրտիչ (Մակի) Ջաղերյանը 1881 թ. հիմնադրել է Ղազախ քաղաքը, իսկ տղան՝ Ալեքսանդրը կառուցել է հայկական եկեղեցին (բացումը՝ 1901թ.) մուսուլմանական և ռուսական եկեղեցիներ:

²ՀՀԳՊ կենտրոնական արխիվում այդ գյուղի անունը գրված է՝ Կիզիլբուլախ-Կարմիրաղբյուր: Գտնվում էր ներկա Այգեպար գյուղի օդանավակայանի մոտ, Տավուշ գետի աջ կողմում, բլուրի քամբուցում: Այսօր էլ կան գերեզմանոցը և եկեղեցու ավերակը:

Ազիզն ամուսնացել է Բերդ գյուղի Մելիքյան տոհմից Ավագի հետ: Այս ընտանիքը բազմաթիվ սերունդներ է տվել, որոնց մասին կիսուներ հետագա էջերում: Դրանցից են՝ դերասան Մկրտիչ Մելիք - Ավայանը, Լևոն Բեկն և ուրիշներ:

Մելիքյան տոհմից մի ճյուղ

Մելիքյանները Բերդ գյուղում /այժմ քաղաքատիպ ավան/ մեծ տոհմ են¹: Այդ տոհմի մի ճյուղը կրում է Մելիք-Ավայան ազգանունը: Հնում կարգ է եղել՝ բեկ, մելիք, իշխան տիտղոս ունեցողները պետք է կրեին երկու կից ազգանուն կամ այդ տիտղոսը պետք է նշվեր: Մեր գրելիքի հետ առնչվողներից՝ Լևոն Բեկ և դերասան Մկրտիչ Ավայանի ճյուղն են, ներկայացնում ենք միայն դրանց նախորդ Ավագ և Ավալ եղբայրների ճյուղը:

ՀՀ ՊՊ կոնտրոնական արխիվում² Շամշադինի³ հայ ու քաքար գյուղերի բնակչության մասին բավական տեղեկություններ կան սկսած 1817 թվականից: Ռուսաստանի տիրապետության տակ անցնելուց հետո հաճախակի են հաշվառում անցկացրել՝ հարկ հավաքելու և այլ նպատակով: N 157 գործում ներկայացված է 1860թ. ըստ գյուղերի բուրբ աղալարների, հայ բեկերի ու հոգևորականների ցուցակները: Բեկական կոչում են ունեցել Չորաթանի Քալանթարյաններից յոթ ընտանիք, Բերդից՝ Մտեփան Թումանյանը, Մելիք-Ավայան Ներսեսը և այսպես վեց ընտանիք, Հախումի Մանուչարյաններից՝ ութ ընտանիք և այլն:

Հոգևորականներ էին՝ Դուրալի /այժմ Այգեձոր/- Տեր-Հարություն Պետրոսյանը-30 տարեկան, Մովսեսից՝ Տեր-Մարգիս Բադալյանը - 35 տ., Բերդից՝ Տեր-Խաչատուր Անանյանը-37 տ., Տեր-Մովսես Անանյանը - 30

¹ Ասում են, որ ուսուցիչ Աշոտ Մելիքյանը կազմել է իրենց տոհմաճյուղը:

² " Զուցակ Շամշադինի շրջանի հեռախոսային ցանցի բաժանորդների - 1983թ." գրքում արձանագրված է Մելիքյան, Ավայան մոտ 180 ընտանիք: Մեր ներկայացրած ճյուղը կազմել է Զնաբիկ Մամսոնի Ավայանը /ծնվ. 1923թ / տես վերջում:

³ ՀՀ ՊՊ կոնտրոնական արխիվ ֆոնդ N 93, ցուցակ N1, գործ N 157:

⁴ Շամշադինի տարածքը / պատմական Ոսիք նահանգի Տավուշը/ այդ ժամանակ ընդգրկում էր Աղստև, Կուր, Զազամ գետերը, Միափորի լեռնաշղթայով մինչև Սևանա լճի ափերը:

տ., Թովուզից՝ Տեր-Խաչատուր Սահակի Մճբատյանը-49տ., Տեր-Հովակիմ Հարությունի Մճբատյանը-41տ., Տեր-Հարություն Գրիգորի Մուրադյանը՝ 30 տ., Հարությունի եղբայրներն են՝ Գարեգինը՝ 24տ¹, Եփրեմը՝ 18տ., Հովսեփը՝ 13 տ. և այլն:

Վերին կարմիրայրյուր գյուղում այդ ժամանակ բեկ² և քահանա չեն եղել: Միայն 1874թ գյուղում քահանա է գրված՝ Կարապետ Ավագի Մխիթարյանը՝ 25 տարեկան: Ներկայացվածներից մեր նյութին առնչվում է մեկիք-Ավայան Ներսեսի անունը:

Արվեստին նվիրված մի ընտանիք

Մեր որոնումների, գիտական պրպտումների ընթացքում զանվել է Սկրտիչ Մեկիք Ավայանի անունը³, որը 19-րդ դարի 70-80-ական թվականներից սկսած՝ հայ քաարոնի կազմակերպման ամենատեսիլ-առավարներից մեկն էր իր ընտանիքով հանդերձ:

Նրա ընտանիքը՝ կինը, տղան, աղջիկը, աղջկա երեխաները ժամանակին նվիրվել են հայ քաարոնի և արվեստի զարգացմանը:

Արխիվային քիչ տեղեկություններ են պահպանվել, բայց կան զրբերում, մամուլում մասնակի հիշատակումներ և առանձին մատվարականների հուշերում: Նրանց մասին հետաքրքրական բաներ պատմեցին Սարգ Ավայանը /ծնվ. 1906թ./, և Մ. Ավայանի եղբայր Ալեքսանի աղջիկ Վարդանուշը /ծնվ. 1896թ./: Երբ 1971թ. ամռանը եղա Բերդ գյուղում, իրենց տանը:

Սկրտիչ Ներսեսի Մեկիք-Ավայանը ծնվել է Շամշադինի Բերդ գյուղում 1850թ., նախնական կրթություն ստացել է գյուղում: Հայրը 10 տարեկան որդուն տանում է Թեոդոսիա և ընդունել տալիս Խալիպյան ուսումնարանը, որտեղ ընդունում էին միայն արտոնյալ դասի

¹ Գարեգին Գրիգորի Մուրադյանը-Մեկիքսեղեկ անվամբ հասել է Արքեպիսկոպոսի աստիճանի: Երեք անգամ ընտրվել է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս, բայց ցարը չի հաստատել:

² Հակոբ Տեր-Մովսեսի Մեկանին 1850թ. առաջարկել են բեկություն ստանալ: Հրաժարվել է. "Ես մոռնաթի հաց չեմ կերել, բող իմ սերունդն էլ չուտի"- ասել է նա:

³ Մեկան Բ. Արվեստին նվիրված մի ընտանիքի մասին: -Այգաբաց (Բերդ), 1971. 3, 5, 7, 10, 12, 17 օգոստոսի, N 92-97:

երեխաներին: Աշակերտական խռովությանը մասնակցելու պատճառով հեռացվում է: Տեղափոխվում է Թիֆլիս և ընդունվում Ներսիսյան դպրոց: Ավարտելուց հետո 20-ամյա պատանին միանում է Գևորգ Չմշկյանի քառերախմբին: Որոշ ժամանակ հետո ամուսնանում է նույն խմբի դերասանուհի Շամիրամ Անանի Անյանի /1855-1910/ հետ: Մկրտիչ Ավալյանը մահացել է 1909 թ մայիսի 13-ին և քաղվել է Բաքվում: "... նա միայնակ, ամենքից մոռացված, երկարատև ծանր հիվանդությամբ հետո մեռնում է նավթարդյունաբերողների խորհրդի սև քաղաքի հիվանդանոցում":

Ասում են հայը իր գործիչներին միայն լավ քաղել գիտե, բայց այդ ասացվածքն էլ չիբականացավ Մ. Ավալյանի վերաբերմամբ: Նա, որ շատ անգամ էր գեղարվեստի Տաճարի բեմից ուրախացրել և լացացրել հանդիսատեսին, այդ օրը բոլորից մոռացված, մի բանի ամենամոտերիմ ծանոթների և պաշտոնատեղի ծառայողների ուղեկցությամբ իջեցվեց գերեզման: Չկար ոչ մի դերասան, չկար նույնիսկ պապ...

Ամենքից մոռացված նա իր հավիտենական հանգիստը գտավ նովթաշխարհի գերեզմանատան անկյուններից մեկում: Մեկ տարի անց մահացավ կինը՝ Շամիրամը, ավելի քան մոռացված, որքան ամուսինը:

Դերասաններ, որոնք խաղացել են Գ. Չմշկյանի, Պ. Այսամյանի, Մ. Մնակյանի և բեմի այլ մեծերի հետ:

Սրանց որդի Տաճարը ծնվել է 1880 թ. Թիֆլիսում: Սովորել և ավարտել է Ներսիսյան դպրոցը: Սակայն կարիքից դրդված ծնողները տեղափոխվել են Բաքու: Ծնողների արվեստը դեռևս մանկուց մեծ սեր է առաջացրել Տաճարի հոգում: Նրան է հետևել նաև քույրը՝ Անահիտը: 1905 թ. օգոստոսին դերասանական խումբը Ալեքսանդրապոլում բեմադրել է Մ. Թառայանի "Թարմված կայծեր" դրաման, որ 19-ամյա օրիորդ Անահիտը խաղացել է գլխավորի՝ Մանուշակի դերը: Եվ այսպես քույր և եղբայր նույնպես նվիրվել են քառյունին: Տաճարը մահացել է 1921 թ. փետրվարի 2-ին Երևանում²: Անահիտի աղջիկ արվեստագետ Գռիար Հարությունյանը մի գրուցի ժամանակ ասաց, որ երբ մահացել է Տաճարը՝ քեռու անունով քոշակ են նշանակել նրանց: Նրա կինը՝ Նինան ռուս դերասանուհի էր: Երեխա չեն ունեցել: Ամուսնու մահից հետո բնակվել է Մոսկվայում: Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին իրար կորցրել են: Անահիտը մահացել է 1945 թ վականին: Այդպիսով, այդ

¹ Թ., Մկրտիչ Ավալյան: [Մահախոսական]: -Մշակ /Թիֆլիս/, 1909. 20 մայիսի, N 105 : Ստորագր.՝ Թ:

² Կոմունիստ /Եր/, 1921, 4,5 փետրվարի N 47,48:

տաղանդավոր արվեստագետների ընտանիքի շատավիղները նույնպես մարում են: Ինչպես ընդունված է ասել՝ կուլտուրական բույսերի թշնամիները շատ են լինում:

Դեռ ուսանողական տարիներից Լևոն Բեկը ապրել էր նրանց տանը: Կապվել է քառյուծի և մյուս քնագավառների արվեստագետների, մտավորականների հետ: Սրանք ևս ազդել են Լևոն Բեկի զարգացման գաղափարական ու քաղաքական հայացքների վրա: Ասել կուզի, թե Հ. Ճողոթյանի գրած "Մոռացված աշխարհ" էինք, քայց նման մաղդկանցով, որոնց թիվը Տավուշ աշխարհում շատ է, դարձել ենք հայտնի: Ե՛վ իզուր չէ, որ հնում ու մահ այս ժամանակներում Երևանում սույնով շատ մտավորականներ Տավուշը համարում են "Փոքրիկ Արցախ" քուրքի բերանում, որը կարողանում է ամեն անգամ հաղթող դուրս գալ դարավոր հարևանի դեմ սլայքարում: Այս անունը վաստակելու իրավունք են տվել Լևոն Բեկն ու նմանները: Մարդիկ, որոնք օրհասական սլահերին դեկավարել են մեր ժողովրդի ազգային-ազատագրական սլայքարը:

Հիմա եկել են այն ժամանակները, որ այդև արգելված չէ նրանց մասին խոսելը և գրելը: Եկել են այն ժամանակները, որ նրանց դեմ խառնողները, նրանց հարածողները սկսեցին ամաչեն: Եթե նրանք չկան, ապա նրանց սերունդները սկսեցին ամաչեն, անհարմար զգան:

Դեռևս մեր մանկության օրերից մեծերից մեզ են փոխանցվել Լևոն Բեկի հերոսական կյանքից միջադեպեր, որոնք հարկ է, որ դառնան մեր սերնդի սեփականությունը: Դա նրանց սկսեցին չէ, այլ ասորողներին է հարկավոր, որ միշտ ամառիկ սլահենք մեր հայրենի աշխարհը:

Ընդդեմ դաշաղների

Արտեմ Բեկն ամուսնացել է Բերդ գյուղացի Ստեփան Թումանյանի աղջիկ Գեղեցիկի /Արշակ Բեկի քույրն էր/ հետ: Այս ընտանիքում էլ 1879թ. մայիսի 18-ին ծնվում է մի աղա, որին կոչում են Լևոն: Գյուղում տարրական կրթություն ստանալուց հետո տեղափոխվում է Թիֆլիս, նախ ընդունվում է գիմնազիա, ապա ուսումը շարունակում է Ներսիսյան դպրոցում:

Ամառային արձակուրդի առաջին օրերն էր, նոր էր եկել գյուղ, երբ լուր է գալիս, թե իրենց ամառանները կորել են, քանի օր է մահ են գալիս ու չեն գտնում: Մայրը սալսարում է, որ որդին նույնպես զնա սար և գտնեն

անասունները: Անասնապահների հետ երկար որոնումներից հետո պարզում են, որ Ալաթալա կոչվող հատվածում քուրք-բաքերը բնակություն են հաստատել և իրենց ապրուստը հայրհայրում են հայերից գողություններ ու քալան կատարելով:

Երիտասարդ Լևոնը համարձակություն է հանդես բերում և գնում ավազակների որջը: Սրանց ղեկավարը՝ ղաչաղ Բեշիրն ասում է, որ ստերջ անասուններն արդեն մորթել են, իսկ կթան կովերն ու գոմեշները չի տա և պահանջում է 80 ոտրլի: Գա մի այնպիսի ժամանակ էր, որ մի կովն արժեր 3-5 ոտրլի: Որքան ցանկանում է համոզել այդ ավազակներին, չի հաջողվում: Բեշիրն ասում է, քե իրենք լավ են ճանաչում Մելիք-Ավալյաններին, ցարի կողմից արտոնություններ ունեն և հարուստ են: Իրենց ուզածը շատ մեծ բան չէ:

Պատանի Լևոնը, որն ընդամենը տասնվեց-տասնյոթ տարեկան էր, փոր ու փռածան գալիս է գյուղ: Պատմում հարազատներին ու ընկերներին: Գալիս են այն համոզման, որ պետք է դիմեն զենքի: Նրա վճռին են միանում իր ազգակից, ուսանող ընկերները և մահ մոտակա այլ գյուղերից: Նրանք զինվում են, 15-20 հոգով, գնում այդ տարածքը հետազոտում: Նրանց պայքարը հաջողությամբ է ավարտվում և սպանում են Բեշիրին և նրա խմբից մի քանիսի: Այդպիսով, նրանք իրենց անասունների հետ դուրս են բերում մահ գողացված այլ անասուններ:

Այս դեպքը իր փեսա Դուրալի գյուղացի Շրականց Հանեսը, որը ժամանակին աչքի ընկնող դեմքերից մեկն էր, տեղյակ է պահում Դազախ-Շամշադիների գավառապետին: Գրանց դեմ իշխանությունները շատ անգամ էին ցանկացել պայքարել ու ավազակների այդ որջը ոչնչացնել՝ չի հաջողվել, բայց ահա մի պատանի կարողացել է առանց զոհեր տալու անել այդ բանը: Գավառապետը Լևոն Բեկին կանչում է Դազախ, պարզեցնում և ապա ստաջարկում է աշխատել իր մոտ: Նա այդ պահին չի համաձայնվում, պատճառաբանելով սովորելու հանգամանքը, բայց ավարտելուց հետո սկսում է աշխատել: Նրա հերոսական շնորհների մասին իմանում է մահ Գանձակի նահանգապետը: Հրավիրում է և նշանակում ավելի բարձր պաշտոնի: Այն է Թովուզ երկաթուղային կայարանի և նրան հարող տարածքների պրիստավ /գավառապետ/:

Այս պաշտոնում եղած ժամանակ իր նախածեղնությամբ ոչնչացնում են մահ մյուս ավազակապետին Նաբուն¹: Ասել է, քե հայերին ազատում է դաչաղների քալանից: Նոր գավառապետը նահանգապետի

¹ Այդբեջանում ավազակ Նաբուն հերոսացրել են, նույնիսկ օպերայի հերոս դարձրել, երգում, փառաբանում են նրան:

խրախուսանքներին ու պարգևներին է արժանանում, քանի որ նրանք տարիներ շարունակ հետապնդել են ոչնչացնելու, բայց իրենք զոհեր տալով չեն կարողացել կատարել այդ խնդիրը:

1905թվականի հայ-թուրքական կռիվները

Ցարական կառավարությունը զգալով հասունացող հեղափոխական ընդվզումների ալիքների բարձրացումը կազմակերպում է փոքր, հարևան ժողովուրդների միջև ընդհարումներ: Նման կռիվ է սարքվում նաև հայ ու թուրք բնակչության միջև: Այդպիսի մի լայն ծավալի ճակատ է ստեղծվում Ղազախ-Շամշադինի տարածքում ապրող հայ ու թաթար թուրքերի միջև: ԵՎ քանի, որ հարևան թուրքերը այնքան էլ վաթճ չէին պատերազմների մեջ, ապա կազակների կադրային զինվորների ջոկատներ է միացնում թուրքերին: Նրանց գլուխներին ևս փաթաթում թուրքական չալմաներ:

Նախքան կռիվներն սկսելը՝ ճակատի բացումն թուրքերը սրի են բաշում հայկական Կրզեն, Բադա, Բանանց և այլ գյուղերի բնակչությանը: Հրդեհում տները: Կրզենի գյուղապետ Հովհաննես Մայիլյանին և գյուղի աչքի ընկնող աղամարդկանց խաբելով հրավիրում են մոտակա թուրքի գյուղը և մեկուսացնելով կոտորում: Բնակիչների մի մասը կախաղանում է զիշերը հասնել Շամշադինի հայկական գյուղերը և ապաստանել այնտեղ: Բադա, Բանանց գյուղերից խմբերով, լեռների վրայով ու ձորերով հասնում են Խորանաշատ վանքը: Շամշադինի հոգևորականները, տանուտերը, ունեռները նրանց ապաստան են տալիս Չինարի, Ղալալի, Չորաքան, Ղրլի, Վերին Կարմիրաղբյուր, Նորաշեն և մյուս գյուղում: Այդ տարածքից միայն Չարդախլուի գյուղացիները դիմադրում են թուրքերին և իրենց գյուղը չեն լքում:

Շամշադինցիներից յուրաքանչյուրը իրենց նեղ հնարավորություններից օգնության ձեռք են մեկնում գաղթականներին¹: Սրանց խլակներից Իջևանի-Ղարաքիլիսայի վրայով հասնում են Թիֆլիս, իրենց հարազատների ու ծանոթ-բարեկամների մոտ:

Ի դեպ շամշադինցիների օգնությունը շարունակվում է 1915 թվականից այնտեղ հասած Արևմտյան Հայաստանի փախստականներին, որը տևում է մինչև 1921 թվականը: Ծառ ընտանիքներ հիմնականում հաստատվում են ու բնակվում Շամշադինի գյուղերում:

¹ Զաջբերունի: Բադա գյուղի ավերումը: Վաղարշապատ, 1910, 80 էջ:

Զաջբերունի: Կրզեն գյուղի ավերումը: Արարատ, 1911, N 10, 11, 12, 1912, N 1:

Նրանց սերունդները մինչև այսօր էլ կան:

Ցարի անկումից հետո, բուրբակյան ռազմաճակատի ռուսական զորքերը լքելով դիրքերը, ետ վերադառնալիս անցնում են Շամշադինի անտառներով: Տեղացիները ոչինչ չէին խնայում նրանց համար: Տարեց մարդիկ մշտապես հիշում էին ռուս զորքի դեմ բուրբերի կատարած վայրագությունները, Շամխարում¹ և այլ վայրերում նրանց զանգվածային ոչնչացումները:

Առաջ ընկնելով գրեթե, որ Լևոն Բեկի հայրը՝ Արտեմ Բեկը Ելիզավետապոլ /Գանձակ/ քաղաքում ուներ հսկայական շինություն ու տարածք: Լևոն Բեկը այն դարձնում է գաղթականների ապաստարան և բացում որբատուն՝ 1915թ. մեծ եղեռնից փրկվածների համար: Նրանց սերունդներից հիմա ապրում են Երևանում և սոփիի դեպքում սլատմում այդ մասին:

1905 թ. հայ-բուրբակյան կռիվներին մասնակից հայերը սլատմում էին, քե ներկայիս Այգեպարից ներքևի սահմանի ուղղությամբ՝ Չիմարի գյուղի վերևի անտառներից սկսած՝ մինչև Պառավաքար /այն ժամանակ հայկական Թաթուր, կար և քաքերի Թաթուր/ գյուղերը Շամշադինի ժողովուրդը ճակատ կազմած, Լևոն Բեկի ղեկավարությամբ դիմադրում էր բուրբ-ռուսական զորքին: Ղազախ- Շամշադինի ընդհանուր ճակատը ղեկավարում էր Սեքաբեցի Սաբոն: Ամբողջ ճակատով մեկ, սլայմանավորված մի պահի, երբ Լևոն քեկն անցնում էր բուրբակյան Ալիբեյլու գյուղի մոտի դիրքերից, ակտիվ զինվորներից մեկին՝ բեյլցի Դդևանանց Համբարձումին /Համբարձում Ալեքսանի Թումանյան/ հրահանգում է, "խրամառից բարձրացիր վեր, գոռառվ ու կրակելով բռնի այգու ցանկապատից ու առաջ գնա: Չորքը հետևելու է քեզ: Թուրքերը խուճապի մատնված փախչելու են: Եթե զոհվես էլ, ոչինչ, Տավուշը շատ բան չի կորցնի, բայց քո համարձակ քայլով կփրկենք այս աշխարհը": Նրա կանչին ու կրակոցին ամբողջ ճակատով, ինչպես գետնի տակից հորդացող հրաբուխ, զորքը հետևում է Համբարձումի օրինակին: Թշնամին անակնկալի գալով չի հասցնում կրակել: Թաթարները լքում են դիրքերը և փախուստի դիմում: Կովի մասնակից Սահակ Աբրահամի Չոբանյանը /Վ. Կարմիրաղբյուրից, ծնվ. 1876թ./ սլատմում էր. "մեր զինվորները նրանց շատ վնասներ տվեցին: Հրդեհեցին տներ, մարագներ, սպանեցին ծերերի, որոնք չէին կարողացել հեռանալ: Այդ արեցին հատկապես Արևմտահայերը, որոնք վրեժով էին ցված նրանց դեմ: Այս հետապնդումը հասցվեց մինչև Կուր գետը, որի

¹ Շամխարի դեպքերը 1918:- ՀՍՀ, Հտ 8, էջ 443:

ափին է գտնվում հայկական Կրգեն գյուղը և դրա հետ ազատագրեցին այդ տարածքը”:

Հետագայում, ցավոք, Ռուսաստանի ու մեծ տիրությունների միջամտությամբ սահմանները “կանոնավորվում են” ի վնաս հայերի և եւս վերցված պատմական Հայաստանի տարածքները հանձնվեցին թուրքերին:

Դե՛, որտեղ կոիվներ, այնտեղ էլ զոհեր, բայց բարեբախտաբար հայերը քիչ զոհեր են տալիս: Թուրքերից ու կազակներից լինում են բազմաթիվ զոհեր: Այդ բանի պատճառով, Թիֆլիսում դատում են Սևբարեցի Սաքոյին, Լևոն Բեկին և մի բանի այլ նշանավոր հայերի և որոշում, որ հայերը կազակների արյան գինը պետք է վճարեն: Հայ մեծահարուստներից և շամշադիներից հավաքում են անհրաժշտ գումարը և վճարում: Այդ մասին ավելի մանրամասն ու հետաքրքիր է ներկայացրել մեր հայրենակից, գրող Մաքեռոս Գարբինյանը իր “Արջիներ” վեպում:

Այսպես, թուրքը հասկանում է, որ հայն էլ մարդ է, կարող է կովել ու հաղթել:

Այս առիթով 1907թ. գարնանը, Վիեննայում կայացած դաշնակցության 4-րդ համաժողովում Մաքոն համարձակ կերպով հայտարարում է և նշում, որ մինչև այդ թուրքը հային բանի տեղ չէր դնում, հիմա ինքն է որոշ հարցերում խնդրում, որ իրենց օգնենք:

Հետաքրքրական էր, որ կովից առաջ նրանց սուլբանը հայտարարում էր .

“Նախաճաշը Քոստաբարում¹ կանենք, ճաշը՝ Բերդում, իսկ ընթրիքը Նավորում: Հետագան ավելի հեշտ կլինի, դժվարը Շամշադիի հայերին հաղթելն է:

Հետագան, որը ըստ նրա ավելի հեշտ էր լինելու, հավանաբար այն լինելու էր ճամբարակով, Իջևան - Դիլիջանով Սևանի տարածք հասնելն էր:

Գլխավոր մայրաղին վերցնելուց հետո կարող էին շարժվել դեպի Երևան...

Մեր օրերում էլ ախմար էլ իբրեյը հայտարարեց, քե կանցնի Սևանա լիճը և Իշխան ձուկ կվայելի “Ախքամար” ռեստորանում:

Ներկայումս դեռ նրանք երազում են Տավուշ աշխարհը իր սարերով ու անտառներով հայաթափել, որպեսզի Միափորի լեռնալանջի

¹ Քոստաբարը Ներքին Կարմիրաղբյուրի հին անունն է: Եղել է մահ Քոստաբար անունով թուրքերի գյուղ:

մարգագեղանները, արտավայրերը, սառնորակ աղբյուրները դարձնեն իրենց: Եվ այս միտքը, քե հայերը եկվոր են, նրանք գրավել են իրենց ամառանոցները և իրենց զրկել բնության այդ հրաշքից: Այդ ցանկությունը սերնդից-սերունդ մշտապես փոխանցվում է: Նրանք մոռանում են, որ մեր պատմական հուշարձանները, վանքերն ու եկեղեցիները շատ վաղուց են կառուցվել: Դրանք այնքան հին են, որ դեռ քուրք չկար Կուր գետի հովիտներում: Անցյալ դարի պարբերականները գրում են, որ Շամշադինում ապրում են հայեր, շիա քուրքեր և իտալացիներ՝ մալականներ: Ամենահին բնակիչները հայերն են, որոնց 12-րդ դարի հնությունները հաստատում են, երկրաբան՝ քուրքերը, որոնք իբրև այստեղ հաստատվել են Չինգիզ-Խանի ժամանակներից, իսկ ռուսների այստեղ հաստատվելը արդեն 40 տարի է:

Բոլոր ժողովուրդն էլ, առանց բացառության, խորին ազիտության, անշարժության ու նահապետական սովորությունների մեջ են մնացել¹:

Մակայն եկել է մահ ինքնագիտակցության, զարթոնքի դարը: Հայի սրտում կենդանություն է առել իր նախնիների ազատատենչ ոգին՝ անկախ պետականության համար:

ԼԼՈՆ ԲԵԿԸ ՆՎԱՃԵԼ ԷՐ Ժողովրդի սերը

Երբ դրությունը 1905 թ. սրվել էր ԼԼՈՎ ԲԵԿԸ մեկուսացավ իր պաշտոնից և անցավ հայերի կողմը: Հարկավոր էր ժողովրդին նախապատրաստել ինքնապաշտպանության: Մակայն, դա այնքան էլ հեշտ խնդիր չէր: Աշխատանքով, նվիրվածությամբ են հասնում արժանանալու ժողովրդի սիրուն: Մինչև հայ-քուրքական կռիվները ԼԼՈՆ ԲԵԿԸ 52 հայկական, քուրքական, մահ մալականների գյուղերի համար պատասխանատու էր՝ սրիստով: Նրա անմիջական միջամտությամբ, կարգադրությամբ էր լուծվում ամեն մի հարց, վեճ, դատ, դա լինե՛ր ծագած հայի, քուրքի քե մալականի միջև: Նա շատ դեպքում էր օգնության հասել աղքատին, սնանկին, դժբախտության մեջ հայտնվածին: Ականատեսները պատմում են, որ իր հաշվին, Նավուր գյուղի տակից, խմելու ջրատար է անցկացրել, որից ազատորեն օգտվել են այդ քաղի բնակիչները: Որպեսզի պատկերացնենք դրա դժվարությունը, մի պահ

¹ Գասպարյան Յ. Շամշադինի վիճակի հայերը: - Նոր Դար, 1888, 22 դեկտեմբերի, N 216, էջ 2:

միայն հիշենք այն ժամանակի: Ծանր տնտեսական պայմանները, տեխնիկայի բացակայությունը, խողովակներ ճարելու, ապա դրանց տեղափոխման հետ կապված բարդությունները: Իսկ, երբ եկավ պատմական այն ժամանակը, որ այլ կարգեր հաստատվեցին, նրան զրկեցին անգամ իր բերած ջրից օգտվելուց, կառուցած տանը ապրելուց: Իր ազատագրած հայրենիքում ապրելու իրավունքից: Տունը “նվաճեց” համայնավոր՝ կոմունիստ համարված մեկը, ջուրը տեղափոխեց իր տունը, քաղի բնակչությանը զրկելով ջրից:

Լևոն Բեկի մասին շատ հուշեր ենք զրի ատել, որոնք պահպանվում են մեր արխիվներում: Այդ ամենի մասին հիմա ներկայացնել հնարավոր չէ: Նա շատերին է օգնել, որ եզ, ձի ատեն, հողը մշակեն, անասուն պահեն, իրենց ընտանիքի ու երեխաների հոգսերը բաշեն: Կյանքի 92-ամյակում հայրս՝ Գրիգոր Մելյանը /1899-1993թթ./ իր հուշամատյաններից մեկում գրել է, որ «Լ. Կարմիրադրյուրցի Գալուստ Դեպուտյանին հողամասից, որը կից էր Բերդ գյուղի հողերին, զրկել էին զորքա բերդցիները: Ի դեպ Գալուստը բերդցի մի ունեռի ապրոյինի զավակ էր: Դրա սլառճառով հեռացել էր գյուղից և բնակություն հաստատել հայրեան գյուղում: Օրինական համարվող ժառանգները ցանկանում էին ախրել այդ հողամասին: Միայն Լևոն Բեկի և Մերոնց Շամիրի միջամտությամբ Գալուստը տեղ դարձավ այդ հողամասին: Այն մինչև այժմ էլ կրում է “Գալուստի տափ” անունը:

Շատերը վկայում են, որ հայի ու բուրբի կովի ժամանակ շատերն էին նրան սրտանց Բեկ կոչում: Դրանից հետո երիտասարդները նույնիսկ ՀԱՅԲԻԿ էին անվանում: Դա զարիս էր նաև զբաղությունից, բարի խորհրդատու լինելուց: Իսկ այն ժամանակ, երբ հիշատակվում էր նրա երեխաներ չունենալու հանգամանքը, նա պատասխանում էր. “ իմ ժողովրդի երեխաները նաև իմ երեխաներն են, քանի որ, ես ինչ անում եմ նրանց համար եմ անում ”:

Հաղթանդամ, քարձրահասակ ու գեղեցկադեմ տղամարդ էր նա, հարյուրավոր մարդկանց մեջ երևացող: Ականատեսները պատմում են, որ երբ նա ավելի քան 40 տարի օտար ափերում դեգերելուց հետո՝ 1962 թ. հասավ Բերդ՝ հայրենի գյուղը, առաջին իսկ պահին չար ճակատագրի կամքով դարձյալ նրան ընդառաջ եկավ մի մեծ դժբախտություն: Թիֆլիսում մահացել էր նրա եղբայրը՝ Տիգրան Բեկի որդին՝ Ներսեսը, որի անունը բազմաթիվ անգամ հիշատակվում է Բեկի օտարությունից զրկված մամակներում: Իր սիրեցյալ հարազատին մշտապես փաղաքշարեն Զոքիկ մականունն էր տալիս: Եվ նա վերջնականապես հայրենի հողին ոտք դնելով ուրախություն ու ցնծություն ապրելու վոխարեն, քաղման քափորի հետ ոտքով քարձրացավ Սուրբ Մարգիս

եկեղեցու գավիթ, ուր տեղի էր ունենում իր հարազատի հուղարկավորությունը: Ասենք մահ, որ Լեոն Բեկը անգամ այստեղ ՊԱԿ-ի հսկողության տակ էր...

Պայքարը շարունակվում է

Հայ- բուրբակյան կռիվներից հետո Սևբարեցի Սաքոյին ու նրա մահա հայրենասերներին մշտապես հուզում էր Արևմտյան Հայաստանի ազատագրման խնդիրը, միացյալ, ազատ ու անկախ Հայաստանի Հանրապետության գաղափարը: Նա լի էր այդ հարցի արդարացի լուծման վճռականությամբ: Հասել էր Երևան և իր մահացների հետ միասին հեռանկարային պայքարի էր պատրաստվում: Այն է՝ անցնել Պարսկաստան և այնտեղից մտնել Թուրքիայի կողմից գրաված պատմական Հայաստանի տարածքը, որը կոչում էին ԵՐԿԻՐ և կովել այնտեղի հայության հետ միասին: Սակայն մա Երևանում հիվանդանում է և 1908 թվականին մահանում: Սաքոյի Երևան զնալուց հետո Ղազախ-Շամշադյի լուծում տարածքում պրիստավ է՝ նշանակվում Լեոն Բեկը: Գավառակի կենտրոնը նոր զարգացող Ղազախ քաղաքն էր...

Գավառակը զանազան իրավական, պետական օրգաններ է ունեցել մահ Զազաժում, Թավուզ երկաթուղային կայարանում: Այդ ամբողջ տարածքի համար պատասխանատու էր պրիստավը՝ Լեոն Բեկը: Նա հաճախ էր շրջագայում այդ տարածքում և զանազան կնճռուտ հարցեր լուծում: Նրան էին դիմում հազար ու մի խնդրանքով: Մեկին հացը չէր հերիքում, մյուսին՝ լծկանն ու կրանը, մեկ ուրիշը տուն չունէր, բայց ընտանիքով ծանրաբեռնված էր: Անխտիր, բոլորին, առանց ազգ ու դավանք հարցնելու օգնում էր ինչով կարող էր: "Եթե կարող ես, հմար կա օգնելու, - ասում էր մա,- ինչու՞ չօգնել, բուրբը, մալականը մույնպես մարդ եմ և օգնության կարիք ունեմ: Ես իմ պարաքն եմ կատարում:" Դրա շնորհիվ էլ մա սիրելի էր մույնիսկ օտարազգի մարդկանց համար: Գուցե և այս ժողովրդականություն վայելելու, հաշտարար լինելու համար էր, որ ցարական կառավարությունը նրան պարգևատրում է "Ոսկե" և "Վլադիմիրի" շքանշաններով, ռուսական բերքերը գրում ու տարածում են նրա անունը²:

¹ Պրիստավ- գավառապետ: Ըստ տարեց մարդկանց դա մի անձնա դեկավար էր ամբողջ տարածքի հայ, բուրբ, մալական քնակավայրերի համար:

² Նայիր Ս. Լեոն Բեկ: - Ալիք /Շտուտգարդ, Գերմանիա/ 1948, N 1 էջ 17:

Ասում են, երբ նա օտարությունից եկել է հայրենի գյուղ, Թովուզ կայարանի ու նրան հարող բուրքական գյուղերից բազմաթիվ բուրքեր են եկել նրա զարուստը շնորհավորելու և ոչ դատարկ ձեռքով, այլ մեծամեծ նվերներով: Պրիստավ եղած ժամանակ, ինչպես նաև ֆաշիստական համակենտրոնացման ճամբարներում օգնել է նաև բուրքերի ժառանգորդներին, ովքեր հիշել են իրեն ու ճանաչել իրենց դոստ (բարեկամ) լինելը:

Ուսանողական տարիներից նա կապված էր Թիֆլիսի, Բարվի զանձակի մեծահարուստ ընտանիքների, նրանց տղաների ու աղջիկների հետ: Սերտ կապերի մեջ էր նաև իր ազգակից արվեստագետների՝ Մկրտիչ Ավալյանի և նրա շնորհիվ նաև շատ ուրիշ արվեստագետների հետ: Հատկապես հիշատակվում է Արտեմ Աղամյանի /Ն. Կարմիրաղբյուրցի/, Եվգենյա և Սաբենիկ աղջիկների, Սերգեյ /Մարգիս/ Վարդապարյանի, Ալեքսանդր Ջաղեթյանի, Ալեքսանդր Մանքաշյանի, Ներսեսյան դպրոցի ուսուցիչների և այլ մտավորականների, գրողների, պետական պաշտոնյաների հետ: Դերասան, իր բարեկամ Մկրտիչ Ավալյանի տունը իր սեփականի նման էր: Նրա Տաճատ որդին ու Անահիտը ամենօրյա ընկերներն էին: Սրանք իրենց արվեստասիրությամբ վարակել էին նաև Լևոնին: Մի բան, որ Լևոնը հեռու չէր այդ հակումից:

Սակայն կյանքի հասուն շրջանում Լևոն Բեկը և Տաճատը դարձան գաղափարական հակառակորդներ: Լևոն Բեկը ազգային անկախություն, ինքնուրույն պետականություն հաստատելու, իսկ ՝ Տաճատը՝ համայնավարության, բոլշևիկյան: Տաճատը խրքիքոլային առաջին տարում արվեստի աշխատողների արհմիության նախագահն էր, որը և ղեկավարաբար շատ կարճ կյանք ունեցավ:

Այսպիսով, բացի մոտ ու հարազատ բարեկամներից, Լևոն Բեկին ճանաչում, վստահում էին զանազան պաշտոնյաներ, կուսակցական գործիչներ: Անկախ, քե ինչ գաղափարներ էին հարում, նրանք նկատի ունեին Լևոն Բեկի ժողովրդավարության հանգամանքը: Երբ Եվգենյա Մելիք-Քալանթարյանը և նրա մմանները զենք էին հայքհայքում և տեղափոխում Արևմտյան Հայաստանի հայ բնակչությանը զինելու, Թուրքիայի բռնությունից պաշտպանելու համար, նրանց մեծ օգնություն էր ցույց տալիս Լևոն Բեկը: Հենց իր ջանքերով էր շատ դեպքերում այդ զենքը դուրս բերում ռուսական բանակի զորամասերից և հանձնում զենքը հավաքողներին:

A II
85337

“Կովղ ծախիր, հրացան առ”

Ով եվ երբ է ասել, այս կոչը կարգախոսը, դժվար է ճշտել: Սակայն շամշադինցի տարեց մարդիկ այն վերագրում էին Լևոն Բեկին և նրա միջոցով այդ ժամանակի գյուղերի մեծերին՝ տանուտերերին: Եվ զինվելու և զենք ունենալու պահանջը միշտ էլ հնչել է այդ ժամանակներում: Իսկ ովքեր զենք զենելու, ասել է քե կով ունենալու հնար չեն ունեցել, ունեւոր ընտանիքներին ստիպում էին, որ մեկի փոխարեն երկուսը զենեն: Մեկը իր ընտանիքի չափահաս անդամի, իսկ մյուսը՝ այն աղքատ երիտասարդների համար, ովքեր զենք բռնելու, համարձկ քայլել կատարելու ընդունակություն ունեն¹: 1890-ական քվականցներից բուրքերի հայահալած քաղաքականությունը, կոտորածները այդ էր քելադրում:

1918 թվին Թուրքիան Էնվերին մեծաքանակ զորք է տալիս և ուղարկում է Արևելյան Հայաստան, աշխարհի երեսից իսպառ վերացնելու մնացած այդ չնչին հայությանը: Նա Ալեքսանդրապոլը գրավելով ցանկանում էր Ղարաբաղիսայի կողմից մտնել և կոիվը շարունակելով գրավել Գիլիջանը և շարունակել երթը ...

Անդրանիկ գորավարը իր բանակով հասնում է Գիլիջան: Իսկ Շամշադինից իրենցգորքով օգնության են հասնում Լևոն Բեկը, Շամիրը, Չլնգարանց Մուսին և այլք:

Անդրանիկը Լևոն Բեկին նամակ է տալիս և ուղարկում Ղարաբաղիսայի ճակատ՝ Էնվերի մոտ և սլահանջում, որ նա իր զորքը ետ քաշի և չհամարձակվի մտնել Գիլիջանի ձորը, այլասլես ոչ մի կենդանի բուրք դուրս չի գա այնտեղից:

Երբ Լևոն Բեկը, իր փոքրիկ խմբով, սպիտակ դրոշը պարգած հասնում է Էնվերի զորքի դիտակետին, նրա հետախուզները տեղյակ են պահում այս մասին: Թուրքը ընդունելության համաձայնություն է տալիս: Լևոն Բեկի և նրա մարդկանց աչքերը կապում են և տանում Էնվերի վրանը²: Ինչպես ընդունված էր այն ժամանակի պատերազմների

¹ Վ. Կարմիրաղբյուրցի Իվան Պողոսյանը /ծնվ. 1890թ./ պատմում է, որ երբ խորհրդային կարգերը հաստատվեցին, սլետականացվեցին Լևոն Բեկի, Արշակ Բեկի, Բենոյի տները: Լևոն Բեկի տունը 1931թ. դարձվել է ծխախոտի ընդունման կետ: Այստեղ պահակ էր Աղալովանց Եզորը/Մեկլեյան/, իսկ Ի. Պողոսյանը իրենց գյուղի ծխախոտի մասնագետն էր: Եզորը մասնակցել էր 1905թ և հետագա կռիվներին և հետաքրքրական դեպքեր էր պատմում նրանց մասին:

² Սարգսյան Էդ .-Մամիկոնյան - Չիլնգարյան տոհմը:- Ե, 1998, էջ-136-138:

կանոններով: Վրանում բացում են նրանց աչքերը, փաշան նախ զարմանում ու հիանում է մի այդպիսի հսկա հասակով, բոյ ու բուռով, առնական զինվորական տեսներով և սպա զարմանում է, որ այս մարդը նման բայի է դիմել անվարան: Առանց հաշվի առնելու, որ բուրբ զինվորները կոչնչացնեին իրենց:

- Ի՞նչն է Ձեզ բերել իմ մոտ, անավոր վտանգավոր պայմաններում,- հարցնում է փաշան,- Դուք չեի՞ք հասկանում, որ զազազած բուրբ զինվորը չէր խնայի Ձեզ:

-Անդրանիկ փաշան է իր նման մի փաշայի մոտ ուղարկել,- արևելցուն, հատկապես բուրբին հատուկ շողոքոքում ու սիրաշահում է Բեկը,- նա հայտնել է, որ չփորձեք Դիլիջան մտնել, այլապես շատ վնաս կկրեք,- Լեւոն Բեկը նրան պատասխանում է հստակ բուրբերենով:

-Ձեր տղաները բոլորը Ձեզ նման հսկա՞ են,- հարցնում է Փաշան:

-Ինչպես տեսնում եք,- նա հատուկ զինվորներ էր վերցրել որպես իրեն քիկնապահ,- Դազախ-Շամշադիցիները լեռնականներ են, ինձնից էլ քարձր հասակով ու համարձակ:

-Դուք էլ եք Անդրանիկի նման այդ կարծիքի՞ն:

-Այո՛, առավել քան լցված ենք վճռականությամբ, քանի որ մենք մեր հայրենիքն ենք պաշտպանում: Մեզ օգնում են նաև մեր անտառները, լեռներն ու կիրճերը: Սրանք միայն մեզ են մատչելի...

Փաշան նամակը կարդալ է տալիս և կարծես քե համաձայնության նշան է անում:

Այդ ժամանակ Դազախ-Թովուզի բուրբերը սպասում էին Էնվերի առաջ շարժվելուն, որ կազմակերպեն Իջևանի, Դիլիջանի, Շամշադիի, Բարանայի հայերի ջարդը:

Այս հանգամանքը լավ էին հասկացել հայերը և ինչպես ասվեց, "Կովը ծախել էին գենը առել": Իսկ Բերդ գյուղի Դոնդադասզանց /Մարգարյանները/ զինագործ վարպետները սրեր, քրեր և այլ գեներերի հետ միասին նաև "հրանոթներ" էին սարքել: Դրանցից դրել Պառավաբարի, Ներքին Կարմիրադրյուրի, Մովսեսի, Չինարիի բարձրադիր դիրքերում: Այս հրանոթների մասին շատ կատակներ ու գրույցներ են պահպանվել: Ուր նշվում են, որ քեև նրանք մեծ գործ չարեցին, բայց մեծ բոց ու ծուխ, փոշի ու դուման բարձրացրին: Թուրքերը այս տեսներով գոռում և իրար կանչում էին. -ամա՛ն Էրմանի գայի,- ու փախուստի են դիմում:

Կռիվների ժամանակ կանայք անգամ գենը էին վերցրել բուրբերի դեմ: Հայտնի է նավրեցի Թամարա /Խումար/ Մարտիրոսյանի անունը, որը գոհվել է և Հայաստանի հյուսիս-արևելյան գոբբերի հրամանատար

Սեպտեմբր, հերոսոստիոն վայել քաղում է կազմակերպել Իջևանում՝ Նույնպիսի մի այլ հերոսոստիոն՝ սերաբեցի Սարգսի կնոջ՝ Սարգսի քաղումն է կազմակերպել Բենոն 1920թ. Գիլիջանի գերեզմանոցում: Ափսոսում ես, որ շատ-շատերի, դրանց քվում նաև զինագործ Սարգսյանների մասին, յոթանասուն տարի արգելվել է խոսել և ոչ միայն խոսել, նրանց պատժել են՝ խորհրդային տարիներին արքայադուր Սիբիր:

”Հայը հայ չպետք է սպանի”

Ժողովուրդը հիանալի ասացվածք ունի. - “Բարություն արա զցիր ջուրը, եթե մարդը չհասկանա, աստված՝ կիմանա”: Այս կարծիքը նաև Լևոն Բեկի համար է ասված: Եվ նա այսպես էլ առաջնորդվել է իր ողջ կյանքում: Ավելացնելով մի ավելի մեծ միտք. “հայը հայ չպետք է սպանի”: Թեև դաշնակցության ներքին օրենքներով ահաբեկչությունը /տեռորը/ ընդունված էր: Դա նույնիսկ ընդունված էր այն յուրայինի նկատմամբ, որին ճանաչում էին որպես դավաճան, մատնիչ: Լևոն Բեկը այս չէր ընդունում: Այդ խառը տարիներին ինչէր ասես, որ չէր կատարվի: Բուլշևիկների “Ցարատավորների ջոկի” /տերմինը իրենցն է և օգտագործել է Ադաբեկ Շահնազարյանը: Նրա հուշերի մեքենագիր մեկ օրինակը պահվում է մեր արխիվում/ հրամանատար Սարկոսս Վարդազարյանը/ Վ. Կարմիրաղբյուրցի գերի է վերցվում: Լևոն Բեկի մոտ հարցաքննության ժամանակ, նա հարմար պահը որսարով, սեղանի մյուս կողմից սպառակում է Լևոն Բեկին: Բենոն, որ այդ պահին ներկա էր, սուրը հանում է, որ հարվածի Սարկոսին, սակայն Լևոնը սաստում է և ասում. “Եթե նա իրեն քույր տվեց ինձ վրա ձեռք բարձրացնելու, ուրեմն համարձակ մարդ է: Իսկ այսպիսիները շատ են հարկավոր հայ ժողովրդին”: Եվ կանխում է ավելորդ սպանությունը՝ հայի ձեռքով հայի արյունը քափելը: Կուլ տալով ուրիշների ներկայությամբ իր ինքնասիրտությունը վիրավորելը: Սակայն կյանքում բազմաթիվ անակնկալներ, զուգադիսություններ են լինում: Ասված է. սարը սարին չի հանդիպի, բայց մարդը մարդուն կհանդիպի:

Անցնում է որոշ ժամանակ և Ա. Բերբերյանի զինվորները՝ բուլշևիկները կազմակերպեցին 1920թ. մայիսյան խռովությունը, որը Շամշադինում հաղթանակեց: Չեքրակավեցին շատ մարդիկ: Վերին

¹ Սեպտեմբր: Հերոսոստիոն ընկավ: - Յառաջ /Ե/, 1920, 7 հուլիսի N 141

Կարմիրադրյուր գյուղի քարհանքի գերեզմանոցում Ա. Բերբերյանը գնդակահարեց Կույր Աշոտին, նրան համարելով դաշնակների լուտես: Աշոտին ճանաչողները, որքան ջանացին համոզել, որ նա Նավուր գյուղացի է և, իրոք Կույր է: Իր ընտանիքի ասպրախոր հոգում է աշոտի քափառական աշխատանքով:» Մարդկանց չսեց: Մյուս կալանավորվածներին՝ Լևոն Բեկին, Արշակ Բեկին և այլոց, ոտքով տարան Ղրդի և բանտարկեցին այնտեղ: Ղրդի և Վ. Կարմիրադրյուր գյուղերը համարում էին իրենց հենակետերը: Ավելի բուշեխկամետ էին:

Լևոն Բեկի զինվորները իմանալով այդ մասին, հարձակվում և գլավում են այդ "բանտ" կոչվածը: Չարքում դուռը և առաջարկում, որ նրանք դուրս գան և փախչեն: Նա չի համաձայնվում: Գլխում են Արշակ Բեկին: Սա ևս չի համաձայնվում: Ասում են, քե հիմա կգան և Չեզ կկտորեն: Չեն լսում: Մնում են անելանելի վիճակում: Լևոն Բեկն ասում է. " ով մեզ ձեռքակալել է, բող նա էլ գա մեզ ազատի: Այլասես մեր պատճառով մի քանի անմեղ տղաներ կգնդակահարվեն Բերբերյանի կողմից": Այդ դեպքի մասին իմանում է Մ. Վարդապետյանը: Նա ազատում է նրանց և իր հսկողությամբ հասցնում ուր հարկն է: Այնպես, որ նրանց կյանքին վտանգ չի սպառնում:

Կառավարական գործերը Բեյ-Մամիկոնյանի հրամանատարությամբ կարողանում են խաղաղություն հաստատել: Այս անգամ գերի են վերցվում Ղրդի գյուղացի բուշեխկներ՝ Նիկալ Չարգադյանը, Հովհաննես Գրիգորյանը, Խաչիկ և Աղաբեկ Շահնազարյանները և ուրիշները: Նրանց Բեյ-Մամիկոնյանի կարգադրությամբ պետք է գնդակահարեին, սակայն Լևոն Բեկը ինչ-ինչ պատճառաբանություններ գտնելով դարձյալ արգելում է: Ըստ վկայությունների Լևոն Բեկի նկատմամբ իշխանությունների վստահությունը կորչում է:

Նման դեպք է կատարվում նաև Նոր Բայազետում: Գաշնակ խմբապետները պետք է գնդակահարեին գրականագետ Համագասպ Համբարձումյանին, որի հետ էր և որդին՝ 12-ամյա Վիկտորը: Լևոն Բեկը Թիֆլիսում՝ Ներսիսյան դպրոցում սովորելու տարիներից ճանաչում էր Համագասպին: Գասպնիկներն էին եղել: Նա դարձյալ բոլոր չի տալիս. մենք մեր մտավորականներին ոչնչացնելով չենք կարող այլ մարդկանցով փոխարինել, աշխատելով մեր ապագա գիտնականը և նրա աշխարհառչակ որդին փրկվում են...

Տավուշ աշխարհի ազգային-ազատագրական պայքարի մարտիկներից մեկն էր Լևոն Բեկը: Նրան կարելի էր կոչել շամշադինցիների ֆիդայապետ: Հետաքրքրական է՝ անցյալ դարի 60-ական թվականներից արխիվներում պահպանվում են մեր գաղափարի

բոլոր գյուղերի բեկերի և հոգևորականների անունները¹, որոնք օգտվել են պետական արտոնություններից: Սակայն ժողովուրդը այդ ժամանակից սկսած, բոլորից տարբերել է Լևոն Բեկին՝ Լևոն Արտեմի Մելիք-Ավալյանին, կոչելով Բեկ և ակնածանքով է հիշել նրա բարությունները իր ժողովրդի հանդեպ: Նրան համարել են ամենաարժանավոր ժողովրդաշահան առաջնորդը, ծառան՝ դառն ու լի օրերի տերը:

Թշնամու նկրտումներին ընդդեմ

Չափազանց սլառմական հետաքրքրական մի դեպք, որն ընդգծում է Լևոն Բեկի հեռատես լինելու հանգամանքը: Տարեց մայրիկ պատմում էին, դա վկայում են նաև գրավոր աղբյուրները², որ մայիսյան խոռվության պարտությունից հետո հայ բուշեիկները ապաստանել են հարևան Աղբբեջանի տարածքում, Գանձակում, Բարվում: Թուրք բուշեիկները օգտվելով այդ հանգամանքից դիմում են մի խորամանկ քայլի: Խորհրդակցում ու համոզում են հայ բուշեիկներին և առաջարկում Շամշադինը և նրան հարող հայկական հյուսիսային շրջանները հայտարարել խորհրդային Աղբբեջանի մասը, որպեսզի հենվելով այդտեղի ժողովրդի վրա շարունակեն պայքարը դաշնկցության դեմ, քանի որ ըստ նրանց Հայաստանը բուրժուական-կապիտալիստական երկիր էր:

Այդ ներքին սլայմանավորվածության գաղտնիքը իմացվում է և առաջինը Լևոն Բեկն է պայքարում այդ հակահայկական խարդաղանքի դեմ: Միաժամանակ զգուշացնում կառավարությանը: Նախապատրաստում է ժողովրդին պատրաստ լինելու այդ ազգային դավաճանության դեմն առնելու: Այդ խելացի առաջարկությունը բուշեիկ համարվող, բայց իսկական հավատով մուսուլմա Ն. Նաբիմանովին էր: Այնուհանդերձ կարողանում են հասնել հաջողության և փրկել Հայաստան աշխարհի այդ մի հատվածը, այլապես այդ հրաշք երկրի հողատարածքը նրանք կնվաճեին և այսօր էլ վիճելի կհամարվեր: Ինչպիսին դարձան Ուտիքի շատ գավառներ, Արցախն ու Նախիջևանը: Չենք խոսում մյուս գրաված տարածքների մասին: Դե՛, արի և համոզիք նրանց ու նաև ներկա

¹ ՀՀՊՊ կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ N 93, ցուցակ N1, գործ N 157:

² Ղազարյան Կ., Ներսիսյան Մ., առաջին մասսայական հեղափոխական շարժումները Հայաստանում: /Մայիսյան ապստամբություն/: Նյութեր-փաստաթղթեր: -Ե., Պետհրատ, 1932, 457 էջ:

աշխարհի հզորներին, քե դրանք սլայմանավորվածությամբ են միացվել թուրքին, որովհետև դրանք դառնում էին Խորհրդային Ռուսաստանի մի մասը, որպես փրկության ելք:

Մենք մի հաղվածում տարիներ առաջ գրել ենք, որ երբ Շամշադինի շրջափակումի մոտ Միջին Բալկան համագումար էր, Նորմալիզացիոն դեկլարացիայի իրենց բնակավայրը՝ Գյումրաշը / այժմ Ադրբեյջանի Ալիքեյլու գյուղն ու նրա տարածքը/ հանձնեցին Ադրբեյջանին, բայց Լեոն Բեկը միջամտում է և պահանջում, որ նորաշենցիները չհամաձայնվեն: Սակայն մոտավորապես Բեկին սպառնում է. "Լեոն Բեկ Չեր դաշնակցության ժամանակներն անցել են: Խորհրդային երկրում հայ ու բուրքի հարց չկա, սահման, իմ ու քո չկա, բոլորը հավասար են: Ով որտեղ կցանկանա, այնտեղ էլ բող ապրի: Մի խառնվեք Չեզ չվերաբերվող գործին":

Լեոն Բեկը ջղայնացում է և դուրս գալիս սենյակից: Այս խառնատակ գործարքը կատարվել է 1927թ.: Այս առիթով Նորաշեն գյուղից Ռուբեն Գրիգորյանը մեզ հասցեագրված մի նամակում նշում է, որ մինչև 7 տարեկան դառնալը իրենց ընտանիքը ապրում էր Գյումրաշում և ունեին տուն, հող ու այգի: Երբ Գյումրաշը հանձնեցին թուրքերին և նրանց հիմնական հատվածը մնաց ներկա գյուղի հանդամասը, ուր խաղողի այգիներ չեն աճում, ջրարքի տարածք չկա, նրանք նոր հասկացան, քե ինչ են կորցրել: Եվ սկսեցին հարևան գյուղերից հողեր ակնկալել, ինչ-որ սլահանջներ ներկայացնել: Հարևան գյուղերի տարեց բնակիչները, որոնք գիտեին այդ հայրենադարձ գործարքի պատմությունը, նրանց ասում էին ու դեռ ասում է. "Չեր հողը, դաշտերը մի փութ աղի կաշառքով տվեցիք բուրքին: Գե հիմա գնացեք ու ետ ուզեք, եթե կարող եք": Սակայն փաստ է, որ խաղող ճանապարհով բուրքը մի քիչ հող անգամ չի գիջի:

Ի դեպ տարիներ առաջ, երբ հանդիպեցինք Շամշադինի կուսընկերու մոտակին առաջին քարտուղարին՝ /այժմ հանգուցյալ/ Հրանտ Ավագյանին, ասաց, որ եթե իրեն Գրդի գյուղի արտավայրերի պատճառով բուրքի դեմ ընդհարման պատճառով /1970թ./ շրջանի քարտուղարի պարտականություններից չազատեին, ապա ինքը սլայքարելու էր նաև Գյումրաշի տարածքը Շամշադինին միացնելու համար: Քանի որ հին քարտեզներում դրանք նշված են Հայաստանի մեջ: Սակայն յայտարարին այդ հողերի պատճառով կոխ ստեղծելու առիթով նրան "պատժեցին" և նշանակեցին Հայաստանի անտառային պետական կոմիտեի մոտակային: Իսկ նրա և մեր ժողովրդի այդ երազանքը մոյճալես մնաց օդում կախված և չբուսեց, անգամ Արցախյան շարժումների ժամանակ...

Պարտությունն անխուսափելի էր

Պատմական իրադարձությունների բառողիներում չենք խորանա, քանի որ դա մեզ շատ հեռուն կտանի: Երկու և կես տարվա դաշնակցության տիրապետության տարիներին քիչ խաղաղ ամիսներ են եղել Հայաստանի Հանրապետությունում: Նախ Օսմանլու բուրքերի հարձակումները, ներքին հակամարտությունները բուլշևիկյան քառզորքյան դեմ, մայիսյան խռովությունը և ապա 1920թ. շարունակվող եղբայրասպան կռիվները: Սրանք մանրամասնությամբ, ըստ ժամանակների արտացոլվել են Ա. Բերբերյանի¹ և այլ գրքերում ու հոդվածներում², "Յառաջ"³ և այլ պարբերականներում, պատմաբանների հետազոտումներում և ուսումնասիրություններում: Այս ամենի ֆոնի վրա ցանկանում ենք ցույց տալ Տավուշ աշխարհի մեծ հայրենասերներից մեկի՝ Լևոն Բեկի կյանքից դրվագներ: Մայրը, որն իր հոգում կուտակել էր մեր նախնիներից՝ Գրիգոր Մանուշարյանի, Գարեգին Մուրադյանի, Մտեփան Թումանյանի ու իր սկսվելից եկած ազգային ազատագրական ոգին հոգու ընդլզումն էր ի հայտ բերել: Սակայն որքան էլ ջանային չէին կարող պայքարով պահպանել նվաճած անկախությունը: Եվ տեղի տվեցին, քանի որ ռուսական 11-րդ կարմիր բանակը լեռնային անառելի հեղեղի պես Ադրբեջանի տարածքից մտավ Հայաստան: Այդ բանակին էր միացել նաև հայ բուլշևիկների կողմից ստեղծված հեծյալ և հետիոտն զորնրը:

1920թ. վերջերին Շամշադինի տարածքում կռիվներ տեղի չունեցան: 11-րդ բանակը Իջևանով իր երբը շարունակեց, բայց Շամշադին-Տավուշը ևս հայտարարվեց խորհրդային երկիր: Նոր իշխանությունները հաստատվելու ժամանակ խստացել էին, որ գեներլ կամավոր վայր դնողների կյանքին վտանգ չի սպառնում, հատկապես նրանց, ովքեր հարևան մոսավաթների հարձակումներից պաշտպանել են Շամշադինի սահմանները: Սակայն իրենց դիրքերը հաստատելուց և ամրապնդելուց մեկ-երկու շաբաթ հետո սկսվեցին ձեռքակալությունները: Իջևան, Գիլիջան, Շամշադին, Բարսնայի տարածքներից բավականին շատ

¹ Բերբերյան Ա.-Կարմիր պարտիզանի հուշատետրից: Ե., Հայպետհրատ, 1956, 96 էջ:

² Բերբերյան Ա.- Հիշողություններ- Վերելք /Եր., 1933, N 2-3, էջ 201-215, N4 էջ 86-92, 1934, N1 էջ 70-80

³ Յառաջ- / Եր./ ,1920 - հունիս, հուլիս, օգոստոս, սեպտեմբեր, նոյեմբեր ամիսների համարները և այլ պարբերականներ:

մարդիկ ձեռքակալվեցին և բանտարկվեցին Իջևանի ու Գիլիջանի բանտերում, քաց ու չորը իրար խառնելով...

Այս բռնություններին ընդդեմ Երևանի տարածքում 1921թ. փետրվարին սկսվեց զանգվածային ապստամբություն: Բոլշևիկ ղեկավարների մի զգալի մասը դարձյալ փախավ և ապաստանեց Ադրբեջանում: Իսկ ՉԵԿ-այի նախագահ Գեորգ Աբաբեկյանը հասնելով Գիլիջան, հրամայեց բոլոր բանտարկվածներին գնդակահարել:

Իջևանի բանտից 42 (մի այլ աղբյուրում նշված է 47) հոգու փետրվարի 18-ի գիշերը բանտից դուրս բերեցին և երկաթե լարերով չորս-չորս իրար կապելով մեծ ճանապարհով բշեցին դեպի հյուսիս: Մի բանի կմ. անցնելուց հետո ճանապարհից դուրս բերեցին, պատճառաբանելով, թե ռուսական զորքը մերենաներով գնում է դեպի Երևան, որպեսզի նրանց չխանգարեն: Թալա գյուղի մոտ, մի ձորակում կանգնեցրին նախորոք փորված փոսի առաջ և սկսեցին նախ գնդակահարել և ապա սփռահարել, լցնել հորի մեջ: Պատահական լինելով Հովհաննես ամունով մեկը ազատվում է այդ սպանողից և ընկնելով մացառուտների մեջ փախչում: Նա հասնում է հովիվների փարախը և պատմում այդ կոտորածի մասին: Հաջորդ օրը տերերը իմանում են և զայիս են ու պահանջում դիակները: Խոստանում են, որ կտան, քայց հասկանալով, որ դա վտանգավոր հետևանք կունենա, ռուս զինվորների սպառնալիքների տակ հավաքվածների ցույցը ցրում են¹:

Գնդակահարվածներից հիշատակվում է Շամշադինից՝ Ներսես Ավագյանը /Հայաստանի խորհրդարանի անդամ, Գերմանիայում տնտեսագիտական կրթությամբ մի մարդ/, Սերգո Քալանթարյանը, Սերգո Վարդապարյանը /Չորաբանից/, Երեն Սարգսյանը /Բերդ/, Վահան Արզումանյանը /Թովուզ/, վաշտապետ Իվանը, Արշակ Ղահրամանի Մեյանը /Վ. Կարմիրաղբյուրից/: Եվ այսպես հիշատակված են Իջևանից, Գիլիջանից 18 մարդու անուններ: Նորաշենցի Արշակ Հովհաննեսի Ավագյանը լսելով կատարվածի մասին, մի գիշեր սայլով զայիս է Իջևան, եղբոր՝ Ներսեսի դիակը հայրենի գյուղ տանելու համար: Սակայն արգելում են, պատճառաբանելով, թե ուշ է, դիակների միջից ճանաչել չեք կարող² ... Մինչև 1960թ. Արշակ Մեյանի որդին՝ Մեծ հայրենականում ծանր վիրավորված Արշալույսը բողոքում էր,

¹ Ոսկեաղբյուրցի Ս. -Փետրվարյան ապստամբության զոհերը: - Հայրենիք /Բոստոն/, - 1954, N 8, էջ 87-89:

² Մեյան Բ. Ներսես Ավագյան: Մոռացված անուն: - Այգաբաց /Բերդ/, 1992 22 օգոստոսի, N 27-28:

քե իր հայրը եղել է Բաբվի մավթագործարանի բանվոր և նրան ձեռքակալել են՝ նույն անուն ազգանունը կրող, Ներսեսյան դպրոցն ավարտած, Հայաստանի խորհրդարանի անդամ Արշակ Ստեփանի Մելյանի փոխարեն: Սակայն լսողն ո՞վ էր և եթե լսել էին ի՞նչ կարող էին անել: Սրանցից ամեն մեկի մասին կարելի է ընդածակ խոսք ասել, բանի որ անհատականություններ էին և տարիներ ուշ Սերգո Վարդապարյանի, Երեն Սարգսյանի և ուրիշների մասին հուշեր են գրել "Լեռն Բեկ" գործիս ստիքով մեզ հանձնել:

Ինչ-ինչ հանգամանքներում Լեռն Բեկը այդ սպանդից ազատվում է: Սակայն ասում են, որ մինչև կյանքի վերջը խորն ափսոսանքով է հիշում այդ մարդկանց: Եվ գուցե քե "Հայրենիք"-ում հողվածի հեղինակն ինքն է, կամ քե ինքն է հուշել այդ հողվածը գրելու...

Ստիպված էր հեռանալ

Ժողովուրդը մեծ սեր ու հավատ ուներ դեպի Լեռն Բեկը և շատ հարցեր վճռելիս դիմում էր նրան, նրա հետ խորհրդակցում, կարծիքն իմանում: Արդեն մի օրինակ բերեցինք Գյումրաշը քուրքերին զիջելու պահից: Սակայն ոչ որ չհամարձակվեց գործկոմի մախագահին հարցնելու, քե խորհրդային երկրում հայրային ու սահմանային խնդիր չի լինելու, այդ ինչպե՞ս է, որ ամբողջ Կուր գետի հովիտները Կասպից ծովից մինչև Վրաստանի սահմանները, Նախիջևանն ու Ղարաբաղն էլ դրանց հետ հսկայական բերրի հողերը քիչ են, իսկ բուն տավուշցի հայերին լեռներն ու ձորերը, անտառներն ու կիրճերը հասցվել, այս մի կտոր Տավուշի գետահովտում գտնվող Գյումրաշը նույնպես նրանց է տրվում: Այս ու նման հարցերը ուղղվում էր միայն Լեռն Բեկին և նրանից պատասխան պահանջվում: Երբեմն մարդիկ նրա անունից էին խառն, որպես հեղինակություն: Հեռեկապես ղեկավարությունը զգում էր, որ ժողովուրդը նրա խոսքն ընդունում է, լսում ու նրա հետևից գնում: Եվ սկսում են հալածանք նրա դեմ: Բացահայտ կերպով նրան շտոկ հեռու մնալու, գլուխը էտիքաբար պահելու համար պետք է հեռանալ իր այնքան սիրած ու պաշտպանած Տավուշ աշխարհից: Այսպես են ստաջարկում ղեկավարները, նույնն են հաստատում իր ծանոթ-բարեկամները: Արդեն իր հարազատներից՝ եղբորը, կնոջ եղբորը, արսարել են առանց դատ ու դիմանի, այդպես շատերի:

Լեռն Բեկը նույնպես ստիպված էր սայրել քաբնվելով՝ Թիֆլիսում,

Գանձակում, Թովուզ երկաթուղային կայարանում, և վերջապես բնակություն է հաստատում Ռուսաստանում: Ի՞նչպե՞ս հյուսիսային Կովկասի Արմավիր քաղաքում նա բնակություն է հաստատում Մարկոս Վարդապարյանի ընտանիքի հարեանությամբ և այդ օտար քաղաքում գաղափարական հակառակորդները դառնում են մտերիմներ: Որոշ ժամանակ հետո Մ. Վարդապարյանը վերադառնում է հայրենի գյուղ, իսկ Լևոն Բեկը շարունակում է անդաստանական կյանքով ապրել: Մի օր մի տեղ, մյուս օրը՝ մի այլ տեղ: Սակայն նրան ամենուրեք հետևալնդում են: Մի անգամ Գոմի Ռոստովի երկաթուղային կայարանում, երբ տոմս էր վերցրել մի այլ վայր գնալու համար, ծանոթ մեկը նկատում է, վազում է քաղմաս և հայտնում: Ռուս չեկիստները անմիջապես մեկնում են կայարան և նրան տանում, իջեցնում նկուղային հարկ:

Բարությունը իր առաջն է գալիս

Կան մարդիկ, որոնք որքան էլ բարություն են անում, չարություն են ստանում: Դա հաստատվում է նաև Ժողովրդական գրուցներում և հեքիաթներում: Տարիներ առաջ մի տեղ կարդացել եմ, թե ինչպես վարպետին՝ Ավ. Իսահակյանին ստել են, գրող Անդրանիկ Հովսեփյանը իրենից նեղացած է: Վարպետը ծնուրը հենում է գավազանին և երկար-երկար ժամանակ բռնում: Զրուցակիցները անհամբեր սպասում են, թե ի՞նչ պատահեց, ինչու՞ չի խոսում: Վերջապես նա գլուխը վեր է բարձրացնում և զարմացած ասում. " որքան մաաժում եմ ես նրան ոչ մի անգամ բարություն չեմ արել, ինչու՞ է նա ինձանից նեղացած..."

Բոլորը տարակուսանքով իրար երես են մայում: Ասել է, թե ուզում են ճշտեն Վարպետի ասածը.

-Միթե՞ մարդու բարությանը չարությամբ են պատասխանում:

-Այո՛, այդպես հաճախ է լինում, - պատասխանում է Վարպետը, - նայած թե ով է բարություն անողը, ինչ՞ աստղի տակ է ծնվել:

Ինչո՞ք այսպես է: Տողերիս հեղինակը այն չար աստղի տակ ծնվածներից մեկն է, որը բարության դիմաց միշտ չարություն է ստացել: Ինչպես կպատասխաներ Լևոն Բեկը, եթե այսօր հնար լիներ հարցնել: Սակայն այս դաժան ճշմարտության հետ Ժողովուրդը նաև մի այլ առած ունի. "Բարությանը բարություն անելը ամեն մարդու գործ է, բայց չարությանը բարություն՝ հազվադեպ՝ իզիթի": Լևոն Բեկը այն հազվադեպ երջանիկներից մեկն է, որ բազում- բազում չարությունների հանդիպելով ,

նաև եղել են մարդիկ, որոնք չեն մոռացել նրա արած բարությունը: Հավանաբար նա ևս իր քափառ կյանքում մեծ վիճաբանական խռովություններով և լցվել: Մի քանի օր բաղմասի նկատում անլուր մտորումներով տառապանքներ կրելուց հետո կանչում են հարցաքննության:

- Նստեցե՛ք, - ռուսերեն լեզվով դիմում է քննիչը: Նրա նստելուց հետո ինքը տեղից վեր է կենում և նրա մոտով անցնելով սենյակում ճեմում, ճոճացնելով երկարաճիտը կռիկները և խշխշացնելով կաշվե բաճկոնը: Բեկը չի նայում նրան: Գլխահակ քննիչի սեղանի դիմաց նստած սպասում էր հերքական, արդեն իրեն ծանոթ հարցերին: Նա մտածում էր, քե՛ն ինչով կվերջանա այս լուրջությունը: Բայց մի ներքին զգացում սիրտը խաղաղեցնում էր: Հանկարծ ճեմող քննիչը կանգնում է նրա դիմաց և ասում.

- Լեոն Բեկ Մելիք-Ավալյան,- ավելի է մոտ կանգնում և կրկնում,- Լեոն Բեկ Մելիք-Ավալյան: Մի քանի անգամ հատ-հատ շեշտելով կրկնում է. - Լեոն Բեկ Մելիք-Ավալյան...

Լեոն Բեկը տարակուսում է, քանի որ շեշտադրությունը ավելի շատ հայերեն էր, քան քե՛ն ռուսերեն: Հետո ինքը Ավալյան է փաստաթղթերով: Այս "Մելիք"-ը որտեղի՞ց այս քննիչն իմացավ: "Էհ, ինչ կա որ, ՉԵԿԱ-ն արդեն իմ ով լինելը պարզաբանած կլինի": Այս մտորումների մեջ էր, որ հանկարծ քննիչը կանգնելով նրա դեմ հարցրեց, - Լեոն Բեկ ինձ չե՞ր ճանաչում,- այս անգամ արդեն դիմեց հայերեն լեզվով:

Միայն դրանից հետո Բեկը գլուխը բարձրացրեց և նայելով ասաց,- ո՛չ, չեմ ճանաչում:

- Լավ նայեցե՛ք, գուցե ինչ որ տեղ, ինչ որ առիթով տեսե՞լ եք :

- Ո՛չ, չեմ տեսել, չեմ հիշում: գուցե տեսել եմ Ձեր ջահել ժամանակ, չե՛մ երիտասարդ տարիքում մարդն այլ կերպ է լինում, որ մեծանում է, փոխվում է:

- Բե՛կ, ճիշտ ե՞ք, այդքան փոխվե՞լ եմ: Հիշո՞ւմ եք 1920թ. դեպքերը: Ես Նիկոլ Զարգարյանն եմ, անունս գուցե Ձեր հիշողությունը վերականգնի:

- Այո՛, շատ լավ եմ հիշում այդ անունը, բայց այն ժամանակ Դուք շատ ջահել էիք: Ուրեմն դուք Նիկոլն եք: Այո, այսպես էլ է լինում:

- Այո Բեկ, մահվան ճիւղաններից Ձեր ազատած բոլշևիկ Նիկոլն եմ՝ Գրդի գյուղից: Բեկ այս պահից Դուք ազատ եք, հիմա խոսենք Ձեր հետագա անելիքների մասին,- ասելով նստեց Բեկի դիմաց: նրանք երկար գրոցեցին, հիշեցին անցած գնացած շատ դեպքեր ու մարդկանց:

Հսկող միլիցիան դուռը կիսաբաց արեց, որով ասել կուզի, քե՛ն երկար

եր խոսում, էս ի՞նչ բան է, էս ի՞նչ անեն:

-Դուք գնացեք հերքասլահություն,- քննիչը կարգադրեց միլիցիաներին:

-Այսուհանդերձ էս ի՞նչ են անելու,- քննիչին է դիմում Լևոն Բեկը:

-Սիսախն գնալու ենք մեր տուն: Երկու օր առաջ, երբ իմացա, որ Չեզ կալանավորել են, մտածեցի որ հարկավոր է Չեզ փրկել, այլապես կըշեն Սիբիր: Ես ինչ հնարավոր է արել եմ և Չեզ ազատել: Մեր տանը կմտածենք, քե ի՞նչ ենք անելու հետագայում,- այս ասելով կոճակը սեղմեց, ներս մտավ մեկը: Նա քոթերը տվեց նրան և ասաց,- Մենք միասին տեղ ենք գնում...

Սի քանի օր Բեկը մնում է Նիկալի տանը: Ապա Նիկալը հաղորդում է, որ խոսել է մարզկոմի՝ մեր հայրենակից Դերենիկ Ապրեսյանի հետ: Քանի որ ալրակոմբինատում աշխատանքները շատ վատ վիճակում են, պետք է փրկել:

-Ես համոզված եմ, մույնը Դերենիկն է մտածում, որ Դուք դա կարող եք կազմակերպել,- ասում է Նիկալը,- արդեն քոթերը կանոնավորվում են վերադասի հետ,- Բեկը քեկ դժվարությամբ, բայց տալիս է համաձայնությունը,- եթե Դուք հարմար եք գտնում, ինձ անելու գործ չի մնում:

Հաջորդ օրը մարզի համապատասխան պաշտոնյաները նրան ուղեկցում են և ներկայացնում ալրակոմբինատի աշխատողներին: Նա լիակատար գործի է կաշում և կարճ ժամանակում հասնում հաջողությունների:

Ընդդեմ կոլեկտիվացման

1927 թվականից սկսած Շամշադինի գյուղերում սկսեցին համայնավարական սկզբունքներով գյուղատնտեսական արտելներ ստեղծել: Ասել է մի քանի աղբատ, չունեղոր տնտեսություններ միավորվում էին և համարվում էին կաթնարտել կամ խոզաբուծական կամ այլ անասնապահական արտելներ: Սրանց պետականորեն ինչ-որ օգնություն էր արվում՝ սարքավորումներ: Յայլադներում բոլոր անասնատերերը իրենց անասունների կաթը պետք է մթերեին այդ արտելներին չնչին վարձով: Բայց շատերը հրաժարվում էին կաթը տալ լրիվ կերպով, այլ մի մասն էին տալիս: Սրանք կոլեկտիվ տնտեսությունների նախնական ձևերն էին: Մեկ երկու տարի փորձերուց

հետո տեսան, որ արդյունավետ չէ, այդ միավորված տնտեսությունները համարեցին կոլտոգներ /ոռուերեն քառով/ և քանի որ սրանք գյուղատնտեսական սարքավորումներ՝ մեքենաներ, քաշող ուժ՝ լծկաններ, ձիեր և այլ անասուններ չունեին, սույա միջակ համարված տնտեսություններին սլարտադրաբար ընդգրկեցին այդ կոլեկտիվների մեջ։ Եվ այդ աղքատները աշխատեցնում էին նրանց ունեցածը։ Այս ևս քիչ օգտավետ էր։ Կուսակցության կողմից հրապարակվեց համատարած կոլեկտիվացում կարգախոսը։ Մի քանի փորձված լրագրողներ գրեցին դրա դեմ՝ անվանելով. "համատարած" քե՞ "համըտարած" վերնագրով հռովածներ։ Այսուհանդերձ Կենտկոմի սլահանջին հաջորդեց բռնի կոլեկտիվացումը՝ ինչսլես ասում էին համատարած ձևով, անխտիր և որսլեսզի կենսագործեն այդ բռնությունը, ունևոր համարվողներին կոլակաքավի արին։ Այն է ունեցվածքը բռնի միացրին հանրային տնտեսությանը, իսկ գյուղատնտեսությունից հասկացող գրագետ, աշխատասեր մարդկանց արքորեցին Միբիր։ Քանի որ մեզ համար ղծվար է ստույգ նշել բերդցիների մասին, սսլա մեր հայրենի՝ Վ. Կարմիրաղբյուրից ունևոր, աշխատող Արշակ Առաբեյանին, Միխայիլ Մեսրոպյանին և ղսլրոցի վարիչ, ներսիսլանավարտ, երկարամյա մանկավարծ Արշակ Մտեփանի Մեյանին արքորեցին։ Որոշ ունևորների էր հեռացրին իրենց տներից, իսկ գրագետ այլ մարդիկ փախսան և սլատսսլարվեցին քաղաքներում։ Այս միսլյն մեր գյուղում, մյուսներում ավելին կատարվեց։ Նման փայրագությունները ոսլքի հանեց շատերին և սսլատամբեցին։ Չինված սլաքսար սկսեցին իշխանությունների դեմ։ Դս 1930թ. հունվար-փետրվար ամիսներն էին։ Ըստ մամուլում եղսւծ հաղորդումների ըմբոստացողները ղեկավարվում էին մի կենտրոնից, որը իրեն կոչում էր "Լույս կառավարություն"։ Ասլտամբությունը ծավալվել էր ողջ խորեքսլային երկրում։ Մեր շրջանում դրանց ղեկավարներից հիշվում են Քոսսկանց Առուշանի, Կուզինանաց Արտեմի և սլսսլես նաև այլ մարդկանց անուններ։ Ունևորների կարող ուծերը գենք վերցնելով, գարունը քացվելում հետ մտան անտառները, քաքնվելու և կովելու նսլատասկով։ Կոմունիստ ղեկավարները փախսան Ադրբեջան, սսլսստանեցին դոստերի տներում։ "Լույսի" ղեկավարները լուրեր էին տարածում, քե Լևոն Բեկը ողջ է և հիմա գորքով մեզ օգնության է գարու։ Քանի որ նրանց ունեցվածքը սլետսկանացրել էին, իսկ տունը դարծրել ծխսխտուի մբերման կսլյան։ Գյուղերից մբերված ծխսխտուը բերում և հանծնում էին սլստեղ։ Կենտրոնացումից հետո սսլյերով տանում էին Թովուզ կսլյարան և հանծնում գործարաններին։ "Լույսի" ներկսլացուցիչները հանգում էին գյուղի ընդդիմսլիր ուծերին, որ

ամսայաման Լեոն Բեկը օգնության է գալու: Շատերը դրան չէին հավատում: մտածում էին, որ Լեոն Բեկը վաղուց է մահացել, կամ Սիբիր է արսարվել: Բայց բանի որ մեծ հավատ ունեին Լեոն Բեկի նկատմամբ, ապա զենքը վայր չէին դնում: Թեև ապստամբների ծնողները գնում էին անտառները, գտնում նրանց և համոզում: Պատճառաբանելով, որ ովքեր կամավոր զենքը հանձնեն, նրանք հետագա պատասխանատվության չեն ենթարկվի: Նրանց հավատը կորած էր այդ խառնումներից, որովհետև շատ անգամ էին այդպես խառնացել, բայց չէին կատարել:

Կառավարությունը ստիպված նորից դիմեց բռնության: Մինչև բանակի գալը լուրեր լսվեցին, որ Լեոն Բեկը երևացել է Բերդ գյուղում: Ականատեսները իրոք պատմում էին, որ նա գալիս է, հավաքում "Լույս"-ի ղեկավարներին և նրանց համոզում, որ նրանք զենքը կամավոր վայր դնելու դեպքում հետագա սայրունահեղությունից կփրկեն ժողովրդին: Ռուսական հզոր բանակի դեմ նրանք ոչինչ անել չեն կարող: Եթե մինչ այդ իրենք էլ էին հավատում այդ ստին, որ Լեոն Բեկը գորքով գալու է օգնության, ապա լրիվ քեթափ եղան... Եվ իշտ է գորքը մտավ, եղան նաև զոհեր, և բանակից և քաղաքացիներից, բայց կարճ տևեց: Հատագա ապստամբությունից խուսափելու, ժողովրդի ընդդիմադիր ուժերին ամեն մի միջոցից զրկելու նպատակով, հենց այդ 1930 թվականի գարնանը բոլոր գյուղերում զանգվածաբար տաք և սառը զենքերը հավաքեցին: Նախապես հայտարարվեց, որ ովքեր կամավոր կհանձնեն, պատասխանատվությունից կազաավեն, իսկ ովքեր չեն հանձնի, բայց կհայտնաբերվեն, կարտրվեն Սիբիր: Եղան քաղաքիվ անմեղ զոհեր, բռնություններ ու նաև վա՛յ, հա՛յ համարված կոմունիստների կողմից յաշնակ համարվածների կանանց ու հարսների բռնաբարություն խայտառակ դեպքեր: Այս կատարողների սերունդները այն ժամանակ ու մինչև հիմա իրենց նախորդների կատարածի համար ամաչում են...

Լեոն Բեկը միշտ էլ եղել է շրջահայաց: Այս անգամ էլ կարողացավ ճիշտ կողմնորոշել իր հայրենակից ապստամբներին: Գուցե և նրան հենց այս նպատակով էլ Ռուսաստանից ուղարկել էին: Ռ՞վ գիտե...

Նոր պաշտոնում կամ մի նոր ողբերգություն

Անցնում է որոշ ժամանակ: Լեոն Բեկը գալիս է Նիկալի մոտ, քեև նրա հետ մշտական կապի մեջ էր, գալ ու գնալ ունեք և խնդրում է.- Նիկալ ջան դու լավ գիտես, որ ես գյուղացի մարդ եմ և այս աղքատացի փռշու, մրի,

բանվորական միջավայրում այնքան էլ ինձ հարմար չէ: Մի պայման ստեղծիր զմամ մի գյուղ, կամ սովխազ ղեկավարեմ: Այնտեղ ես ինձ շատ լավ կզգամ:

-Լևոն Բեկ, մարզի ղեկավարությունը Չեզանից շատ գոհ է, Գերենիկն էլ է հետաքրքրվում, նրան էլ են այդպես պատասխանում: Մի առիթով Չեր աշխատանքի համար ինձ էլ են փառաբանել, քե այս Ավայանին ինչպես եմ գտել: Տարիներ շարունակ կոմբինատի աշխատանքները ձախողվում էին: Չեր ղեկավարելու շնորհիվ վիճակը շտկվել է և այս հսկա քաղաքը այս ծանր պայմաններում կարողանում է նորմալ մախատեսված հացը, ալյուրը հասցնել քաղաքացիներին: Կարծում եմ, քե չեն համաձայնվելու:

-Շնորհակալ եմ այս ամենի համար, բայց շատ ծանր աշխատանք է: Գիշեր ու ցերեկ, բուն ու դադար չունեմ, գող ու ավագակներն էլ մյուս կողմից են ինձ նեղացնում: Իմ գիշերային այցելությունները չլինեն, կթալանեն, կտանեն: Այլևս ուժ չունեմ, լավ կլինի զմամ գյուղ: Այնտեղ հեշտ կլինի:

-Լևոն Բեկ, հագիվ առն ու տեղ ես դրել, հիմա էլ գյուղում պիտի չարչարվես, քանդված տնտեսությունը վերականգնես, տուն սարքես:

-Չէ, գյուղում ինձ համար դրանք դժվար չեն լինի: Շատ բան ես կանեմ:

-Դե՛, որ այսքան համոզված եք, բող Չեր ասածը լինի, կխոսեմ մեր հայրենակցի՝ Ասրեսյանի հետ: Թեև համոզված չեմ, բայց կասեմ...

Որոշ ժամանակ հետո նրան ուղարկում են ղեկավարելու մի սովխազ: Կարճ ժամանակում կարողանում է ամեն ինչ անել և դուրս գալ առաջավորների շարքերը: Թվում է քե ամեն ինչ լավ է և բնականոն հունով է գնում: Նա հաճախ է տեսնվում իր հայրենակիցների՝ Նիկալի ու Գերենիկի հետ: Հանդիպում Գերենիկի մոտ ապրող նրա հորը՝ Չաբարիս քահանա Ասրեսյանին¹, որի հետ շատ բաներով կապված էր դեռ շատ վաղուց: Երբ սկսվեց 1905թ հայ-թուրքական կռիվները քահանան իր հերթին շատ օգնություններ ցույց տվեց Լևոն Բեկին հաղթանակի գործը կազմակերպելու: Այս անգամ այցին քահանային շատ տխուր գտավ: Գիշերը տղային՝ մարզկոմի առաջին քարտուղարին տարել էին, քե ինչու², հայրը ոչինչ չգիտե: Շերունի հայրը քահանայությունից վաղուց էր հրաժարվել և հայրենի գյուղից տեղափոխվել տղայի մոտ: Այստեղ էին նաև մյուս տղաները՝ Հրանտը, Վահրամը, Ստեփանը: Ամեն մեկը նրա մեծ տղայի՝ Գերենիկի հովանավորությամբ տեղավորվել էին աշխատում և ապրում էին: Բայց, իսկ բայցերն ու անակնկալները լի են ողջ կյանքում:

¹ Մելյան Բ.- Ազգային հոգսերով տառապող հոգևորականը: - Էջմիածին, 1998, N5, էջ 120-127:

Ասում են երջանկությունը տանջանքով ու չարչարանքով, երկար սլայքալիքայն հետո է գալիս, իսկ ողբերգությունը՝ սայլը քարձած, այն էլ միանգամից: Ծերունի հայրը տագնապ էր ապրում նաև մյուս երեխաների՝ իր տղաների համար: Լևոն Բեկը, ինչպես ասում են "մատը կծում է": Գուրս է գալիս սրանց մոտից և գնում իր վայրը: Մտածելով այնտեղ էլ հիմա բաներ կկատարվեն...

Սկսվում է 1936-37 թվականների ստալինյան բռնությունների ծանր, մղձավանջային ամբողջ կոշմարային ժամանակը: Թիֆլիսում սպանել են Հայաստանի Կուսկոմի Կենտկոմի առաջին քարտուղար Ադասի Խանջյանին: Լևոն Բեկը նրա ինքնասպանության վարկածին չի հավատում: Համոզված է, որ դա Բերիայի ձեռքի գործն է, Ստալինի հրամանով... Այս լուրը ծանր ազդեցություն է ունենում Լևոն Բեկի վրա: Նա, շրջահայաց մարդ լինելով հասկանում է, որ նոր, սարսափելի ողբերգություններ են սպասվում իր ժողովրդին: Ուրեմն ինքը շատ զգույշ պետք է լինի: Իսկ ազենուները ամենուրեք վխտում են՝ հայրը որդուն ուրացման շրջան է սկսվում: Կնոջը՝ Օլգային ևս զգուշացնում է, որ հարեան կանանց հետ չհանդիպի, չխոսի: Ինքը ավելի է ուժեղացնում սովխոզի աշխատանքների կազմակերպումը: "Միայն լավ առաջավոր աշխատանքը կարող է ինձ ապավեն լինել: Իմ ծանոթները չկան": Այս մտորումների մեջ էր, որ իմացավ իր շատ ծանոթ ու բարեկամ մարդկանց, նույնիսկ կուսակցական բարձր պաշտոնյաների, նվիրյալների արստրվելու մասին: Այս թվում և իր նվիրյալ Նիկոլայը և այլ նմաններ չկան: Ինքը ևս կարող է մատնության տրվել... Հոգին մի ներքին կսկիծ էր կրծում.

- Արտուշը մահացել է, եկեք քաղմանը,- փոստատարի բերած հեռագիրը գուժում է: Ահա թե ինչ անսպասելի բոթ, որի շուրջը երբեք չէր մտածել: Եղբայր՝ Տիգրան Բեկի որդին, մի հույս ու ապավեն էր իր համար, որին քաբուն ու աշկար օգնել էր, որ նա Մոսկվայի համալսարանն ավարտի, իր ժառանգությանը տեր կանգնի: Նրանք էլ հայրենի գյուղից փախել և ապրում էին Թիֆլիսում: Արտուշը գերազանց ավարտելով դպրոցը, Մոսկվայում ընդունվել էր համալսարան: Արդեն ավարտել է, ու պետք է աշխատանքի նշանակվի ու դրա փոխարեն հեռագիր է ստանում: Իսկ ինքը ամեն օր սպասում էր, թե Արտուշին կոչմավորի, մի լավ քեֆ կանի ավարտելու, աշխատանքի ընդունվելու առթիվ, բայց սրանց փոխարեն այս գույժը. "Ո՞վ է հարյուրում: Գուցե թշնամություն է, վրեժխնդրություն"- մտածում է նա:

-Ոչ հեռագիրը տվել է Ռոբերտ Վարդապարյանը, իր բարեկամ, մարտական ընկեր չորսթանցի Սերգեյի տղան, որը նույնպես ուսանող է:

Ուրեմն նման կեղծ կատակ չէր լինի: Նման անհանգստացնող հեռագրի չէր տա: Նա մի պահ հիշեց, որ ինքը և Արշակ Բեկը եղել են նրա փոքր եղբոր՝ Ալեքսանդրի կնքահայրը: Ուրեմն կասկածելու տեղ չի մնում: Այդ մտորումների մեջ էր, որ ստացավ երկրորդ հեռագիրը՝ Թիֆլիսից. "Արտուշը մահացել է... Գիմալտբեցեր կայաքանում ինձ հետ գնալու: Վարդուշ:" Սա եղբոր՝ Տիգրանի կինն է, Արտուշի մայրը: Թիֆլիսից գրում է հարսը: Սա Իջևանի վերին աղդանցի աղջիկ էր: Մի համեստ ու նվիրյալ մայր, որն ունեցել էր չորս երեխաներ՝ Արտուշը, Մարտայան, Ազատը և Ներսեսը: Երեխաներ, որոնք ժառանգ չունեցող Բեկի համար հույս ու ապավեն էին, հույս ու նեցուկ, քե ու քիկունք սկստը է դառնան: Բայց այսօր նրանցից մեկը՝ չկա...

Նրան հաջողվում է կայաքանում գտնել հարսի վագոնը և հանդիպել սգակիր հարսին, մորը՝ իր պաշտելի, հարազատ երեխաների մորը, իսկ եղբայրը արստրում է: Նրանից ոչ մի լուր չունի: Այդ երկար ճանապարհին կինոժապավենի նման մտապատկերում գալիս ու գնում են իրենց անցած կյանքը: Այդ հեռագիրը նույնպես տվել է Ռոբերտը: Լեռն Բեկը նորից հիշեց նրանց ընտանիքը, հորը, մորը: Որք փոքրիկ տղայի փախուստը գյուղից Գանձակ և ինքը Տեր-Օհանյանների տոհմից լինելով չի իմանում իր ազգանունը և գրվում է պսայ Վարդազարի անունով, և դառնում դերձակի մոտ աշակերտ: Մի հրաշալի մարդ, Բալարեկ անունով, որը այս որք տղային խնամում ու սովորեցնում է իր արհեստը, հետո Թիֆլիս, տուն ու տեղ է դնում: Նրա ամուսնությունը վրաց մեծահարմատի աղջկա՝ Նինայի հետ, որի փախցնելուն աջակից է եղել նաև Բեկը: Հայքուրբական կոիվները և հատկապես Մովսես գյուղի Ճակատի Սև լեռան պաշտպանությունը, որը ղեկավարում է Սերգեյ Վարդազարյանը...

Այստեղանդերձ 1921թ. փետրվարի 18-ին շամշադինցի մեծաքիվ անմեղ, հերոս տղաների հետ Գ. Աթաբեկյանի կարգադրությամբ, կոտորելը Թալա գյուղի մոտ: Նինայի՝ Սերգեյի այրու աշխատանքը՝ որք մնացած երեխաներին կրթության տալն էր:

Մտածելիք ու հիշելիք շատ քաներ կան և նա մեկից անցնում է մյուսին, հորդորում հարսին, որ համբերությամբ լցվի, բայց նա շարունակում է իր ողբը... Այս դաժան ճանապարհորդությամբ վերջ չկա և ահա Մոսկվայի կայաքանում դեռ գնացքը չկանգնած, պատուհանից ճանաչեց Ռոբերտին: Այդ սրացիկ բոյ ու բուսով, գեղեցիկ տղան, որը նույնպես հասակ էր առել Բեկի աչքի առաջ: Ուղեկցում է այն քնակարանը, ուր դրված էր Արտուշի դին ամփոփող դագաղը:

Պարզվում է, որ Արտուշը գերազանց ատաջաղիմությամբ ավարտել է համալսարանը և ընկերների հետ միասին ավարտական ճաշկերույթ են

կազմակերպել: Ինչ-ինչ սլառճառներով նրան քունավորել են: Մի քանի օր հիվանդանոցում տառապելուց հետո մահանում է: Այս ընթացքում նրա հավատարիմ ընկերը ու բարեկամը Ռոբերտն էր: Ոչ մի կերպ չեն կարողանում լուծել գաղտնիքը և եզրակացնում են, որ դա ՉԵԿԱ-յի ձեռքի գործն է, քանի որ նա շատ համարձակ, հանդուգն տղա էր և ուսանողական ժողովներում իշխանությունների վարած բռնությունների, սխալ քաղաքականության, Հայաստանի ծվատված տարածքների, Խանջյանի ինքնասպանությունը հերքելու և դա Բերիային վերագրելու մասին ելույթներ ունենալուն: Հեռախոսը այս ձևով մարդկանց վերացնելը ավելի հարմար ձև էր¹...

Իրենց սիրելի որդու պիմ օտար քաղաքում հողին հանձնելուց հետո վերադառնում են տուն:

Անակնկալ հարված ևս

Գնացրն օրավում էր ու շարժում Լևոն Բեկի հուշերը, իսկ հարսը ննջում էր պիմացը նստած: Զնա՞ծ է, քե արթո՞ւն: Բեկը կռահել չի կարողանում... Երկար տառապանք ու չարչարանքներ, քաղաքում քաղումը կազմակերպելու ավելորդ քաշքշուկները, իր հոգեկան ասպրանքները ու հարսի մեռած, քե՞ կենդանի լինելը Բեկին քմբիլի, նիքի, անզգայության մեջ են զգում... Զնա՞ծ է, քե՞ արթուն, ինքն էլ չի հասկանում: Հանկարծ գնացքի ընթացքը դադարում է: Բեկը քմբիլից ուշքի է գալիս: Դ-ա նի սլահ է եղել... նայում է, հարսը դեմը նստած չէ: Վազոնում մարդիկ խառնվել են իրար: Հարսի կոշիկները դրված են վազոնի վառքիկ սեղանի վրա: Մեկի մեջ բուրբ կա գրված. "Արտուշի մահից հետո իմ սպրեղը ավելորդ է: Ոչ մեկին չմեղադրեք: Վարդուշ:"

• Երկառորը գրել է ու վազոնի բաց սլառուհանից իրեն նետել դուրս: Վազոնի ամբողջ ժողովուրդը դուրս են քափվում: Նրանց հետ և Լևոն

¹ Ներկայացվող նկարներից մեկում մայրը՝ Վարդուշը կռացած որդու դագաղի վրա սգում է: Նրա մոտ են Լևոն Բեկը և Ռոբերտ Վարդազարյանը, իսկ հեռվում չեկիստն է, որպեսզի ուսանողները չհավաքվեն, հուզումներ ու ցույցեր չառաջանան: Նկարի բնագրերը սլահայանվում են Ռոբերտի քրոջ՝ Էմմա Վարդազարյանի տանը: Հիմա էլ Էմման / ծն. 1913թ./ կենդանի է, ապրում է Երևանում, հիանալի գրուցարար կին է և շատ հուշեր ենք գրի առել Ռ. Վարդազարյանի մասին, /տես մեր հոդվածները- Այգաբաց-/Բերդ/, 1971, 16 նոյեմբերի N135: Մանկավարժ /Երևան/, 1975, 10 նոյեմբերի, N 24:

Բեկը: Հաճում է Վարդուշին: Դեռ կենդանի է, հարկավոր է փրկել: Հասցնում է Պյատիգորսկի քաղաքային հիվանդանոցը: Սակայն փրկել չեն կարողանում: Դիակը տեղափոխում է այն վայրը, որտեղ հարսը ընկել է գնացքից: Հենց այստեղ, գերեզմանի փոսը փորելու ժամանակ, կիսահայտարանի ժողովուրդը իմանալով այդ մասին, հավաքվում են, որոնց մեջ նաև հայեր կային: Խանգարում են Բեկին իր նպատակը իրագործել, համարելով դա խիստ սխալ և պայմաններ են ստեղծում տեղի գերեզմանոցի հայերի շիրիմների հարևանությամբ վարդուշի դագաղը հողին հնձնելու:

Մի քանի օր այդտեղ մնալուց հետո Լևոն Բեկը Արտուշի և հարսի շորերի կասյոցը ձեռքին հասնում է Թիֆլիս:

Ասված է՝ չարիքը չարիք է ծնում: Լևոն Բեկը մի շաբաթվա ընթացքում անդառնալի երկու գոհ է ունենում: Նա հիշում է իր բունավորվելը Թիֆլիս-Թովուզ կայան ճանապարհին դեռ դրանից 25 տարի առաջ, սակայն ինքը կարողացավ իրեն փրկել: Եթե Արտուշն էլ այդպես զգայուն լիներ, այդպիսի մեծ ուրբերգություն տեղի չէր ունենա: Մտածում էր Լևոն Բեկը, բայց այլևս ուշ էր: Հարկավոր է վերադառնալ իր բնակավայրը: Ով գիտե, թե այնտեղ ինչեր կան:

Արտուշի կորստյամբ Լևոն Բեկը շատ է ցավում, նրան համարելով ոչ միայն Տավուշցիների պարծանք, որը պետք է նա վաստակեր իր շնորհքներով, այլ և՛ հայ ժողովրդի: Մտածում էր Բեկն ու նրանց այն ժամանակակիցները, ովքեր մոսիկից ճանաչում էին Արտուշին:

Սկսվեց մեծ, աշխարհակործան արհավիրքը

Անսպասելի չէր: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը վերջապես իր ճիրանների մեջ էր առնում նաև Խորհրդային Միությանը: Արհավիրքը խորշարկի նման առաջ է գալիս Ուկրաինայի ու ողջ երկրի արևմտյան տարածքից: Վառանգ է սպառնում ամեն ինչին: Ամբողջ Եվրոպան գրաված ֆաշիստական բանակը իր ճանապարհին խոժոլով ամեն ինչ առաջ է գալիս: Լևոն Բեկը հասկանում է, որ նրա ընթացքը առայժմ կասեցնել հնարավոր չէ: Ներկայանալով վերադասին հայտնում է, որ իր անտեսությունում պահեստավորած 40 ավառմեքենա հացահատիկ կա: Ի՞նչ պետք է անել: Կարգադրում են լցնել սլարկերի մեջ և սպասել մեքենաների, Ստալինգրադի արբակմոքինատ տեղափոխելու համար: Այդպես էլ վարվում է: Վերջին մեքենայի վարորդի մոտ նստած,

ամբողջ ավտոշարասյունը համապատասխան զինվորական հսկողությամբ գնում են: Ճանապարհի մի հաավաժումը թշնամու ինքնաթիռները գնդակոծում են: Լեռն Բեկը և վարորդը ծանր վիրավորվում են: Նրանց տեղափոխում են մոտակա բնակավայրի հիվանդանոցը: Երկար բուժումից հետո ապաքինվում է, սակայն արդեն թշնամին գրավել էր նաև այդ տարածքը: Նա փաստորեն գերության մեջ է: Բազմաթիվ արգելքներ հաղթահարելով հասնում է իր բնակավայրը: Ամեն ինչ հրդեհվել, հողին է հավասարեցվել: Իսկ կինը չկա... Սովխոզի տարածքում մնացած մի քանի ծերեր հաղորդում են, որ ֆաշիստները բոլոր կանանց ապրանքատար գնացքների վագոններն են լցրել, դռները կողայել ու տարել Գերմանիա: Թե ինչ հոգեկան ապրումներ ունեցած կլինի Լեռն Բեկը, իրեն ու միայն ասածուն է հայտնի¹: Լեռն Բեկի բարեկամուհի Լուսյա Մելիքյանը 1990թ. մի նամակում մեզ գրում է. "Պատերազմի ժամանակ մորաքույր՝ Օլգա Ավալյանին ևս ֆաշիստները գերի են տարել և ճամբարից-ճամբար տանջելով հասցրել Լեհաստանի Պոլավի քաղաքը, նախ Գերմանիա": Հետագայում Բերդ հասնելով պատմել է մորաքույրը: Սա մեծ դժբախտություն էր, կարելի է ասել անդառնալի կորուստ կյանքի 7-րդ տասնամյակը ապրող Բեկի համար: Երբ այդ տարիքում աղամարդու համար միակ ապավենն ու նեցուկը մարդու հավատարիմ կլինե է: Բեկի համար առավել էր, քանի որ այդ մեծ աշխարհում բացի իր կյանքի ընկերուհուց ոչ ոք չուներ, այդ ծանր ժամանակներում, օտար շրջապատում: Նա մնում է անելանելի վիճակի մեջ:

-Ի՞նչ անել, - հարց է ծառանում նրա առջև: Ինքը ևս գերության մեջ է՝ ոչ կարող է Հայաստան գնալ, ոչ էլ Մոսկվա: Մնում է ելք գտնել: Մի քանի օր թշնամու գրաված տարածքում անորոշ, ողորմելի վիճակում քարշ է տալիս իր գոյությունը, մշտապես որոնելով իր կնոջը:

Գրավոր աղբյուրները վկայում են, որ պատերազմի ծանր տարիներին Նժդեի, Դրոն և նախկին այլ դաշնակցական զործիչներ այցելում էին ֆաշիստական համակենտրոնացման ճամբարներ և հանդիպումներ ունենում գերիների հետ: Դրանցում լինում էին քե՛զինվորական, քե՛ քաղաքացիական, անել ու ջանել, կլին ու տղամարդ, մեծ ու փոքր, ճարպիկ: Նրանք անում էին ամեն հնարավոր բան, նրանց վիճակը քեթևացնելու, նրանց մահվան ճիբաններից փրկելու և ապահով վայրեր

¹ Այս մասին կլինը՝ Օլգան, իր քրոջը՝ Թագուհիքին տարիներ հետո Լոս-Անջելոսից նամակով գրում է: Այդ նամակների լուսապատճենները պահպանվում են մեր արխիվում: Դրանք ավելի մատչելի դարձնելու նպատակով վերծանել ու մեքենագրել ենք : /Բ. Մելյան/:

ստեղծագործությունները համար: Սրանք ստեղծում են լեզվաբանական հայկական ջոկատներ սլաշարքի մեջ մտնելու համար, իսկ եթե հարկ լինի, պատմական պահը օգտագործեն և ստեղծագործեն Հայաստանի քուրքից մեր հողը պաշտպանելու նպատակով¹: Ռոստովում և Նոր Նախիջևանում նրանց խմբին են միանում՝ Տիգրանը Բաղդասարյանը, Բենոն, Լեոն Բեկը և ուրիշներ: Լեոն Բեկը ես իր նպատակն է քերում հայափրկության շնորհակալ գործին: Նա հազար ու մի գրկանքներ կրելով գտնում է իր կնոջը ծանր հիվանդ վիճակում, մի մահվան ճամբարում: Նրա հետ էին նաև շատ այլ հայեր: Թե ինչպես, դա արդեն մասամբ հասանելի է գրավոր աղբյուրներից՝ Մ. Թադևոսյանի գրքից: Մի քանի տարի տառապանքներ կրելով հասնում են Ամերիկա: Հենց այդ փաստն էլ նրան իրավունք է տվել հայրենիք վերադառնալուց հետո ասելու. "Եթե ես իմ ժողովրդի համար ոչինչ էլ արած չլինեմ, բայց որ ֆաշիստական մահվան ճամբարներից երեք հազար հայ երիտասարդներ են փրկել, հասցրել Ամերիկա, այսքանն էլ բավական է, որ ես իմ ժողովրդի առաջ իմ սլաշարքը կատարած համարեմ:"

Մեր որոնումները հաստատեցին այդ փաստը, երբ 1962թ. ամռանը Լեոն Բեկը Երևանի "Արմենիա" հյուրանոցում էր, տասնյակ տղամարդիկ ու կանայք էին այցելում նրան: Ներկայացվում է մի լուսանկար, որտեղ նկարվածներից շատերը օտար մարդիկ են, որոնց հարազատներին կամ իրենց Լեոն Բեկը բարոյաբան է արել: Տողերիս հեղինակը այդ ժամանակ աշխատում էր "Արմենիա" հյուրանոցի հարևանությամբ, բաղադրային կենտրոնական գրադարանում: Շատ վարձեցի հանդիպել, բայց չհաջողվեց: Միլիցիան նրան բացարձակ հսկում էր, նրան տեսնել ցանկացողները պետք է հատուկ քույրավորություն ունենային: Եթե Լեոն Բեկը ինչ- որ առիթով հյուրանոցից դուրս գալու լինելու ապա մարդիկ կարող էին մի քանի քառ փոխանակել: Մի անգամ ես Բերդ գյուղացի Պողոս Մանուչարյանի և այլ մարդկանց հետ սպասում էինք ստաջին հարկում՝ սպասասրահից մեզ դուրս արեցին: Եվ այսպես մեզ չհաջողվեց տեսնել նրան...

Ինչ են վկայում գրավոր աղբյուրները

Մասնագիտական աշխատանքների առիթով քերքել ենք բազմաթիվ գրքեր ու պարբերականներ: Երբ հանդիպել ենք Ղազարի-Շամշադին, Տավուշ, մեր գյուղերի ու նրանց մարդկանց անուններին քարտագրել և մի հսկայական գրադարանային քարտարան է ստեղծվել հինգ տասնյակ

¹ Թադևոսյան Միսաք: Օրերուս հետ:- Լոս Անջելոս, 1953, էջ 500:

տարիների ընթացքում:

Քիչ հազվադեպ ենք հանդիպել Լևոն Բեկի անվանը: Հատկապես մեզ հուզել է երկարող աշխարհամարտի շրջանը, բանի որ մեր առիճը ավել է 18 գոհ, իսկ գյուղը՝ 160: Ամեն անգամ սիրտս քրքռացել է, երբ կարծել եմ թե հա՛ հիմա կգանվի մի անուն... Բայց քիչ են եղել դրանք: Վերջերս հանդիպեցինք Ս. Նայիրու "Լևոն Բեկ" հոդվածին¹, որը այստեղ մույնուրյաճք կներկայացնենք: Ազգային գրադարանում հասանելի արգելված ֆոնդերը 1991թ. բացվելուց հետո թերթել ենք դրանցից շատերը: Քիչ առիթներով են գրվել նրա մասին:

Սակայն Ռ. Մարտիրոսյանի գրքում² նշվում է նաև Լևոն Բեկի անունը: Նա գրում է, որ Դրոն գտնվում էր Օդեսայում, Բեկը կնոջը գտնելու և մահվան ճամբարներից փրկելու համար միանում է նրանց խմբին: Բեկի կինը Բերդ գյուղացի Դոնդադսազանց³, ասել է թե զինագործ Սարգսյանների աղջիկն էր: Սրանք այն մարդիկ էին, որոնք մշտապես Լևոն Բեկի հետ են եղել՝ սկսած 1905 թվականից: Ձենք և մույնիսկ կրանոթներ են սարքել:

Ռ. Մարտիրոսյանը մի այլ տեղ գրում էր, որ Պյատիգորսկի մերձակայքում գտնվող Նիկոլսեկա գյուղում տեղավորված Տիգրիս, Լևոն Բեկ Ավալյանի և այլոց խմբին հանձնարարված էր լրտեսական տվյալներ հայթայթել սովետական զորքերի և ռազմական կետերի մասին: Գրքում ներկայացված է ազգային լեզիոններ ստեղծելու մանրամասներ, որոնք հետաքրքրություն են ներկայացնում: Նայած թե ով ինչպես կմեկնաբանի, գաղափարական ինչ լույսի տակ կներկայացնի փաստերը: Այսօրվա, մեր նյութի առումով մենք ոչ դրա հնարավորությունն ունենք, ոչ էլ դրա կարիքը: Մեր ավագ եղբայր Մովսես Մելյանը /ծնվ. 1918թ/ 1943թ. մի մամակում Ուկրաինայի Սոմի բաղադրից

¹ Նայիրի Ս. Լևոն Բեկ: - Ալիք /Շտուտգարդ/, 1948, N 1, էջ 16-20:

² Մարտիրոսյան Ռ. , Դաշնակցության հակաժողովրդական գործունեությունը 2-րդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին: -Ե, Հայաստան, 1982, -131 էջ: Լևոն Բեկի մասին էջ 87, 90, 120:

³ Դոնդադսազանց. - հրացանի փայտե մասեր սարքող, հարմարեցնող: Նրանց տոհմի՝ Սարգսյանների մասին համառոտ տեղեկություններ է գրել Լևոն Բեկի կնոջ եղբայր Միխայելի տղան՝ Մերգեյ Սարգսյանը /ծնվ. 1906թ./, 8.10.1998թ. Երևանում: Մերգեյը գրում է, որ իր հորեղբայր Երեմը հայտնի էր իր քաջությամբ և հերոսությամբ: Նա մասնակցել է նաև ներկա Գետիկի տարածքի բուրբերին այդ տարածքից հեռացնելուն: Նրան ևս զնդակահարել են 1921թ. փետրվարի 18-ին Իջևանի Թալա գյուղի մոտ: Ս. Սարգսյանի ձեռագիրը պահվում է մեր արխիվում: /Բ. Մելյան/:

/դա նրա վերջին նամակը եղավ/, զրույն է որ երեք անգամ փախել է ֆաշիստական համակենտրոնացման ճամբարից և հիմա միացած կարմիր բանակին կոչում է ֆաշիստների դեմ: Սիրտս կսկծում է նրա ու մեր անհետ կորած զանգերի համար: Եվ երբ տարիներ հետո զանում ենք կորած համարվածի՝ ուրախանում ենք, ինչպես կուրախանանք մեր եղբայրների համար:

Եթե Մովսեսական Միությունը պարավեր, ապա մի նոր մեծ եղեռն կլիներ հայ ժողովրդի արևելյան հատվածի համար: Մենք, մեր սերնդակիցները այդ համոզմանն էինք: Մենք ևս 1943-47թթ. ծառայել ենք Մովսեսական բանակում: Այդ համոզումը հաղթանակ բերեց, բանգի նման հավատը նստած էր խորհրդային ժողովրդի հոգիներում: Թուրքիան ստամները սրած սպասում էր Ստալինգրադի անկմանը, որ հռչակի մեր այս փոքրիկ տարածքի հայությանը: Դա կլիներ 1915թ. հայոց եղեռնի շարունակությունը:

Նրանք, ովքեր գոհվեցին թշնամու դեմ առ դեմ հանուն հայրենիքի, բող առածոն կամքով փառք ու պատիվ լինի նրանց հոգիներին... Ընթերցողիս խնդրում եմ ներող լինել մեր այս հուզական ու խոհական համոզումով Լևոն Բեկի գործի մեջ, մեր այս միջամտության համար:

Ռ. Մարտիրոսյանը շարունակում է, որ 1945թ. զարմանը Ռոտվադում հավաքված 1500 տարագիր հայեր ստեղծեցին ազգային գրասենյակ: Ուր պաշտոնի անցած Մեքո Ջալալյանը, Տիգրիսը / Տիգրան Բաղդասարյանը/, Լևոն Բեկը, Մոզիկյանը ամեն ջանք գործադրում էին խափանելու այդ և այլ ճամբարներում եղած հայերի վերադարձը հայրենիք կամ իրենց բնակության վայրը՝ Խորհրդային երկրում: Կեղծ փաստաթղթերով տեղափոխում էին Շաուտգարդ, ուր դաշնակցական գործիչները ստեղծել էին կիսառազմականացված մի ճամբար՝ լազերֆյուրերով, բանտով, 25 ոստիկանով: Ճամբարում մինչև 1949թ. հունիսը տեր ու տնօրեն էր ԿԿ դեկավար հռչակված Մեքո Ջալալյանը: 1946թ այս ճամբարն է այցելել ԱՆՉԱ-ի՝ հիմնադիր Ջորջ Մարտիկյանը, որը դաշնակցության օգնությամբ սկսում է էժան բանվորական ուժ տեղափոխել ԱՄՆ: 1949թ. զարմանից ԱՆՉԱ-ի միջոցով Արևմտյան Գերմանիայից ԱՄՆ են տեղափոխվել ֆիզիկապես առողջ և քաղաքական վստահություն ձեռք բերած տարագիրներից մոտ 3000 հոգի: Յուրաքանչյուր մեկնադի համար ԱՆՉԱ-ի կողմից լրացվում էր հատուկ քարտ, այնտեղ նշվելով նրա

¹ Տեղահանված հայերին օգնող ամերիկյան կենտրոնական կոմիտե/ անգլերեն հապավում է/: Հայերին ԱՄՆ տեղափոխելուն մասնակցել են նաև գորավար Հայկ Շեքերճյանը, գրող Վիլյամ Մարոյանը, Քալքանյանը և ուրիշներ:

առողջական վիճակը, կուսակցական պատկանելիությունը և այլն: Շատ դեպքերում կեղծ փաստաթղթեր էին տալիս՝ սովետական ռազմագերիներին ԱՄՆ տեղափոխելու համար, որպես սփյուռքահայեր: Սակայն ոչ բոլորին էր հաջողվում մեկնել ԱՄՆ: Մի մասը իրենք էին տնօրինում իրենց ճակատագիրը՝ մեկնելով ուրիշ երկիր, օրինակ՝ Բրազիլիա՝ 100, Ֆրանսիա՝ 23, Վենեսուելա՝ 18, Լիբանան՝ 16, Իրան՝ 13 մարդ: Երբ այդ գաղութը արդեն քայքայվում էր, եղել են մահ ինքնասպանության դեպքեր: 1949թ վերջերին այդտեղ դադարում է Շտուտգարդի գաղութը: Սակայն այստեղ մնում են 60 հայերի զերեզմաններ:

Տասնյակ տարիներ անց, դժվար թե մեկը կարող էր ասել նրանցից մեկի, կամ մի բանիսի անունը, կամ, որտեղացի լինելը: Գուցե տողերիս հեղինակի այրումակից, ազգակիցներից էլ են եղել տեղափոխվողների կամ մահացածների ցուցակում: Այս հեռավոր օրերից թող լույս իջնի նրանց օտար ափերում, կարոտի մրմուռը սրտներում հանգչող աճյունների, շիրիմների վրա:

Աղբյուրներից մեկը նշում է թե ինչու՞ հատկապես այդ քաղաքն ընտրեցին հայերին հավաքագրելու համար, որոնք Խորհրդային Միության և այլ երկրների տարածքներում ապրող, մահ զինվորականներին կուտակեցին այդտեղ: Շտուտգարդում կար այդ ժամանակ այդտեղ ֆաշիստների կողմից լքյալ, ամերիկյան զոհա ընկած մի ավերակ գաղանգ իր զարանցային շենքերով ու օժանդակ բույր հարմարություններով: Այդ ավերակները ի զարմանս քաղաքի այդ քաղամասի բնիկների, կարճ ժամանակում հայերը իրենց ջանքերով վերանորոգում են, դռներ ու պատուհաններ դնում, մաքրում հազար ու մի տեսակ աղտոտություններից կանոնավոր տեսքի բերում: Գրում է այդ նմենի ականատես ու մասնակից Միսաք Թորոքյանը իր "Օրերուս հետ"¹ հուշագրությունում: Պատերազմից հետո ԽՍՀՄ-ում, Բուլղարիայում, Ռումինիայում, Հունաստանում դատական պատասխանատվության ենթարկեցին, որպես ֆաշիստական զործակալներ՝ Գ. Նժդեհին, Հ. Դևեջյանին, Հ. Սիրունին, Կ. Գևորգյանին և ուրիշներին¹: 1945թ. հոկտեմբերին ամերիկյան օկուպացիոն գոտում ձերբակալվեց ԴԲՈՆ: Սակայն դաշնակցական

¹ Մ. Թորոքյանը և Ռ. Մարտիրոսյանը իրենց գրքերում այլ մեկնաբանություններ են տալիս 1-ինը՝ դաշնակցության, իսկ 2-րդ՝ Խորհրդային զաղափարախոսության տեսանկյունից: Մենք այս տանջահար պատմության հայակալ իրողությանը միայն միայն արձագանքում ենք: Ով ինչպես կցանկանա, թող այնպես էլ եզրակացնի: Մ. Բ.

գործիչների ջանքերի շնորհիվ ազատ է արձակվում, Արտաշես Արեղյանը² բնակություն է հաստատում Շառուղաքում:

Ընդհատեն Ռ. Մարտիրոսյանի գրքից բերվող համառոտագրությունը և ավելացնեն:

Գալիս է մի ժամանակ, որ ձերբակալում են Լևոն Բեկին, Տ. Բաղդասարյանին և էլի ուրիշների, սախավելով որ նրանք վերադառնան իրենց հիմնական բնակավայրերը, որտեղից գերության են բռնվել, սակայն նրանք հրաժարվում են: 1945թ. դաշնակցության կոալիցիոները ճիշտ դուրս եկան: Նրանք, ովքեր վերադարձան ԽՍՀՄ, ասել է քե հայրենիք, ձերբակալվեցին և արստրվեցին Սիբիր: Առանց դատ ու դիվանի: Մեր հայրենի գյուղից՝ Սուրեն Գրիգորի Գիժլարյանը /Պետիկանց/, Լևոն Պողոսի Առաքելյանը /Պետիկանց/ արստրը կրելուց հետո էլ չվերադարձան հայրենի գյուղ: Լևոնի կինն ու տղան շատ սպասեցին նրան: Մամիկոն Համբարձումի Միրզախանյանը, որը երկար տարիներ եղել էր հայրենի գյուղի կոլտնտեսության մախուզահը, 1949թ. ամռանը Յոթենկուտ կոչվող գոմահանդում սոցսարանում աշխատելու տեղից բերվեց և արստրվեց Սիբիր: Ուզում ենք ասել, որ ովքեր ինչ-ինչ պատճառներով արստրից փրկվել էին, 1949թ. մեծ արստրի տարում ենթարկվեցին այդ բռնությանը: Հիշում եմ մահ իմ հիանալի ուսուցիչ՝ Թովուզ գյուղացի Արշալույս Սաղումյանին: Նա ես արստրից հետո չվերադարձավ հայրենիք:

ԱՄՆ և այլ երկրներ տեղավորվածները սախաված դիմեցին ծածկանվան և քարնվեցին այդպես, փրկվելով ԽՍՀՄ ՊԱԿ-ի գործակալների հետապնդումից:

Բախտ ենք ունեցել "Այգաբաց"-ում հողվածներ գրել բովուզցի Գուրգեն Հարությունյանի՝ մույն ինքը՝ Գուրգեն Դուկասի Մուրադյանի, Այգեձորից Լևոն Մկրտչյանի՝ Լևոն Ստեփանի Քարտաշյանի /ունեցել է մահ այլ ծածկանուններ՝ Լեւ և այլն/ մասին: Լ. Մկրտչյանի հետ կարողացանք մամակագրական կապ հաստատել և մեր արխիվում պահպանվում են նրա մամակները:

Վերջերս Լևոն Բեկ՝ սուրբ, հայրենասեր մարդու անունով որոնումներ կատարելիս հայտնաբերեցինք Մեղևան Նալիբու անունը, որը "Լևոն Բեկ" վերնագրով հողված է գրել "Ալիք" Շառուղաքի հանդեսի, 1948թ.

¹ Մարտիրոսյան Ռ. դաշնակցակցության հակաժողովրդական գործունեությունը 2-րդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին: Ե.- 1982, էջ 120-121:

² Վերջերս պարբերականները գրեցին, որ Արտաշես Արեղյանի անձնական արխիվը բերվելով արտասահմանից, ի պահ է տրվել Նրևանի Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի բանգարանում:

Ու-ում: Հողվածը ներկայացնում ենք առանց փոփոխության: Նա գրել է նաև "Գրիգոր Արքեպիսկոպոս Մանուչարյան" հոդվածը և մինչև 1941թ. Հայաստանի կուսակցական կյանքի մասին այլ հոդվածներ:

Բայց մի գրույց վկայում է, որ նա մեր շրջանի մարդ է: Հուշեր գրի առնելու առիթով եղանք Լևոն Բեկի բարեկամների տանը: Ջրուցեցինք Սերգեյ Սարգսյանի և Լևոն Բեկի քենու աղջկա՝ Անահիտ Մելիքյանի հետ: Երբ ասացի, որ մի ոմն Ս. Նայիրի Լևոն Բեկի մասին հոդված է գրել, Անահիտն ասաց.

-Երբ մոտաբույրս՝ Օլգա Ավալյանը 1960թ. ԱՄՆ-ից եկավ մեր գյուղը՝ Բերդ հետը շատ խմբանկարներ՝ էր բերել և ցույց էր առնում, քե ով ով է: Երբ ասաց, որ նրանցից մեկը խմբագիր Ս. Նայիրին է: Նայելով նկարին, հիշեցի Բերդի յոթնամյակում ինձ հետ շատ լավ ապրող, Դրդի գյուղացի Յակոբ /Մնացական/ Մխիթարյանին: Անմիջապես մոտաբույրս ասացի այդ, իսկ նա ասաց, քե այստեղ ինչ է եղել նրա սնունդը, չգիտի, իսկ Լուս-Անջելոսում նրան Նայիրի են ճանաչում:

Անահիտ Մելիքյանի այս գրույցը մեզ համար մի նոր անվան հայտնություն եղավ: Նրա ասածը համոզիչ էր: Լևոն Բեկի կնոջ հոգեհանգստի արարողության նկարների տակ կար Լևոն Բեկի մակագրությունը, որը կատարվել է Լուս Անջելոսի Սուրբ Խաչ եկեղեցում: Մի նկարի տակ Բեկը գրել է. "Կանգնած է պարոն Ն.-ն, որն իր ելույթով խորը ցավակցություն է յայտնում տալիս իսկ Օլիմպի Ավալյանի կորստի համար", ժամանակը նկարի տակ նշված չէ: Երբ մի խումբ նկարների հետ աիկին Անահիտ Մելիքյանը տեսավ այս նկարը, առանց վարանելու ասաց.

-Ա՛յ, սա է իմ ընկերը՝ Յակոբ Մխիթարյանը, որին Բեկը Նայիրի է անվանել: Այսինքն փաստարկներ ունենալուց հետո դարձյալ թողում ենք կասկածելի...

Ովքեր կարող են, թող ավելի ստույգ ասեն...

¹ Մեզ չի հաջողվել հայտնաբերել այդ նկարը: Գուցե Օլգայի մահից հետո նրա հարազատները ՊԱԳ-ի հետապնդումից վտանգ զգալով ոչնչացրել են այն: Գուցե՞ մի տեղ պահպանվում է և կհայտնաբերվի: /Մ. Բ./: Զնարիկ Ավալյանը հետաքրքրական դեպք է հուշագրում հետապնդումից:

Ի՞նչ եղավ հետո, կամ ինչպես տնօրինեց ճակատագիրը

Անաստված տեղ կապովի,
Անաթխա՜ տեղ չի ապրովի...
/Պասյիս՝ Վարդևանի խոսքերից/:

Ստալինի մահից հետո Խորհրդային Միությունում որոշ չափով քեքևացավ ՊԱԿ-ի ներգործությունը: Մարդիկ սկսեցին բարձրաձայն խոսել, իսկ Կոմկուսի 20-րդ համագումարը /1956թ. ամսոտ/ լրիվ փետրահան արեց Ստալինի և նրա կլիկի սլաշտամունքը: Թեև դա համաշխարհային մարդակի ըննադատության՝ քեր և դեմ խոսակցությունների տեղիք տվեց, սակայն հնարավոր եղավ ճեղքել "երկաթե վարագույրը"՝ ԽՍՀՄ-ի փակ սահմանները և մարդկանց՝ գիտնականների փոխադարձ այցելություններ ԽՍՀՄ և այլ երկրներ:

Մի խոշոր համաշխարհային գիտական ժողովի ԽՍՀՄ սլատգամավորության հետ ԱՄՆ է մեկնում նաև աշխարհոչակ աստղագետ Վիկտոր Համբարձումյանը: Այդ իմամարով Լևոն Բեկը հնարավորություն է ստեղծում և հանդիպում նրա հետ: Բեկը խնդրում է նրանից, որպեսզի միջամտի կառավարություններին իր և կնոջ հայրենիք այցելելու համար: Վ. Համբարձումյանը խոստանում է և 1960թ. Լևոն Բեկի կինը՝ Օլգան՝ գալիս է Երևան, ապա թույլ են տալիս լինել ծննդավայրում՝ Տավուշի Բերդ գյուղում: Նրանց այցելում են շատ-շատերը, նայում են քերած նկարները և նրանց մեջ ճանաչում իրենց կորած հարազատներին: Ինքն է այցելում հարազատներին և բարեկամներին, իրենց կառուցած տան մոտ՝ կանգնում է երկա՜ր նայում և այդ պահին ուշաբափ վայր է ընկնում... Դրանից հետո վատանում է: Բժիշկները չեն կարողանում լրիվ ապաքինել նրան: Որոշ ժամանակ հիվանդ մնալուց հետո մահանում է իր եղբոր՝ Արտեմ Պետրոսի Մարգարյանի տանը: Նրան հուղարկավորում են իր հայրական հարազատների՝ Դոնդադասզանց՝ Մարգարյանների գերեզմանոցում, Բերդ գյուղի ս. Մարգիս եկեղեցու մոտի գերեզմանոցում: Այսպիսով, ժամանակը լրանալուց հետո, որ նա պետք է վերադառնար Ամերիկա, դրա փոխարեն ձուլվում է հայրենի հողին: Մի երազանք, որ կատարվում

¹ Արխա-Հենարան, դժվար վիճակից դուրս գալու հարմարանք, հնարք:

է աստծո կամքով, քանզի այս մասին նա գրել էր իր նամակում:

Լեւոն Բեկը լսելով կնոջ մահվան լուրը, Լոս Անջելեսի Ս. Խաչ հայկական եկեղեցում կատարում է նրա հոգեհանգստի արարողությունը և տալիս հոգեհաց: Դրան մասնակցում են բազմաթիվ ամերիկահայեր, իր հայրենակիցները, մարտական և ճամբարային տառապյալ ընկերները: Հոգեհացի ժամանակ հարգանքի ու մեծարանքի ճառեր են ասում: Այս առիթով արված նկարներից մի քանիսը Լեւոն Բեկի մակագրությամբ հայտնաբերվել է իր եղբայր՝ Տիգրան Բեկի աղջիկ՝ Մարութայի բռնների տանը՝ Երևանում¹: Մարության այն հարազատն էր, ում Լեւոն Բեկը վստահել էր իր սուրն ու ատրճանակի արծաթե պստոյանը Երևանի պետական քանդախանին հանձնելու համար: Այն պահպանվում է և գրանցված է 79-24 համարի տակ: Այդ նկարներից մի քանիսը մակագրությամբ ներկայացվում է վերջում: Հաջորդ տարի հայրենիք է վերադառնում նաև Լեւոն Բեկը, կնոջ գերեզմանին այցի: Նրան ուղեկցողները պատմում են, որ Բեկը մի երազանք ուներ: Մուրդուզի ժայռերից մեկում, մի ապահով տեղ զենք ու զինի էր պահել: Ցանկանում էր զնալ և հանել, սակայն դիրքի բարձրության, լեռնային ճանապարհի դժվարությունը չի կարողանում հաղթահարել և ճանապարհի կեսին ստիպված նստում է: Առողջական վիճակը վատանում է: Մի կերպ վերադառնում է Երևան, հույս ունենալով թե կհասնի Լոս Անջելես իր ինչքին տեղ կկանգնի, սակայն Երևանում, իր քրոջ աղայի տանը՝ Չինչին գյուղացի, բժիշկ Վանիկ Գաբրիելյանի տանը կնքում է իր մահկանացուն: Բժիշկի և իր հարազատների ջանքերը զուր են անցնում՝ փրկել չի հաջողվում: Դիակը տեղափոխում են Բերդ քաղաք և իր մյուս քրոջ բռնան՝ Արծրուն Աղամյանի տանից հուղարկավորում են՝ կնոջ շիրիմի կողքին: Մեզ չի հաջողվել իմանալ նրա և կնոջ մահվան ստույգ ամսաթիվը: Այդ մեծ հայասերը ու հայրենասերը մահանում է տասնյակ տարիներ հետո, տունդարձի ճանապարհին... 1962 թվականին: Թե՛ կնոջ և թե՛ Լեւոն Բեկի մահվան հետ կապված զանազան ժողովրդական խոսք ու գրույցներ եղան: Ասում են, թե Ամերիկայից ճանապարհելիս, դանդաղ ներգաղթող բույն են ներարկել, որի պատճառով էլ ամիսներ հետո նրանք մահացել են:

Նրանց հարազատները և բժիշկները նման վարկածը անհիմն են համարում, ասելով, թե դա ժողովրդի ցավ ու կսկիծի երևակայական

¹ Ըստ Լոս Անջելեսի Մուրթ Խաչ եկեղեցում 1960թ. հոկտեմբերի 2-ի Լեւոն Բեկի կողմից կնոջ մահվան քառասունքի առթիվ կազմակերպած հոգեհանգստի, նա մահացել է օգոստոսի 23-ին: Հոգեհանգստի հրավերի օրինակից կա մեր արխիվում: /Մ. Բ./

հետևանք է: Իսկ ի՞նչ եղան կնոջ բերած նկարները: Ոչ մեկը չի կարողանում տեղեկություն հաղորդել: Այս առումով հետաքրքրական է նրա քենի՝ Թագուհիլիի աղջկա՝ Ռոզա Հայրապետյանի խոսքը: Այնքա 3 սահմ ու վախճ հարազատների ու շրջապատող մարդկանց վրա ուժեղ է եղել, որ նույնիսկ վերադարձից հետո չէին այցելում նրանց տեսակցության: Ռոզան սլամեց, որ 1937թ. իրեն կոմսոմոլի շարքերից հեռացրել են այն սլամառաով, որ ինքը Լևոն Բեկի կնոջ քրոջ աղջիկն էր: Երկարամյա լրագրող, մեր հայրենակից Էդուարդ Շահիրյանը մասնակցել է կուսակցական մի բարձր կարգի ժողովի, ուր մեր հայրենակից Մտեփան Լևոնի Թումանյանին քննադատում էին, քե նա Լևոն Բեկի քարեկամն է: Իսկ այդ ժամանակ նա արդեն իր աշխատանքով նվաճել էր սոցիալիստական աշխատանքի հերոսի կոչում: Ի՞նչ կարող էիր անել: Այդպես էր կոմունիստների դրվածքը:

Այսուհանդերձ, երկարամյա տառապալից աղիսական կյանքով ապրելուց հետո նա այն երջանիկ մարդկանցից մեկն էր, որ գերեզման ունեցավ հայրենի եզերքում: Եվ ցանկացողը կարող է այցելել, խոսել ծխել և մոմ վառել այդ սուրբ շիրիմի առաջ: Նրա շիրմաքարի համառոտ տեղեկությունները շատ բան չեն ասում, բայց հիշեցնում են.

*Լևոն Բեկ
Լևոն Արտեմի Ավայան
1879-1962թթ.
Օլգա Պետրոսի Ավայան
1884-1960թթ.*

Գերեզմանի հարևանությամբ քաղված են նաև Լևոն Բեկի կնոջ եղբայրը և կինը՝

*Արտեմ Պետրոսի Սարգսյան
1886-1961թթ.
Սիրանուշ Ֆրիդրիխի Սարգսյան
1901-1980թթ.*

Շիրմաքարի արձանագրությունների աջ և ձախ կողմերում դրված են հանգուցյալների լուսանկարները: Հուշաքարերը մոտ 2 մետր բարձրությամբ, սև մարմարե հղկված քարեր են, առնված երկաթե ցանկապատի մեջ: Տես նկարում...

* * *

Այս գերեզմանոցում են բաղված և տողերիս հեղինակի
նախապապեր՝ 1820-1830թթ. կռիվներում զոհված ու մահացածների
գերեզմանները: Որոնք ևս կռվել են Տավուշ աշխարհի փրկության
համար: Այստեղ բաղվեց մեր օրերի հերոսներից ևս մեկը՝ Արթուր
Աղվանի Մեկանը ծնվ. 1957թ., զոհվեց այն նույն Սև լեռան ճակատում՝
Մովսես գյուղի մոտ, 1996թ. օգոստոսի 16-ին: Այդպես է, կյանքը
շարունակվում է...

Արթուրի հուղարկավորության ժամանակ այցելեցինք նաև Լևոն
Բեկի շիրիմին: Նա իր մեծան տառապանքի ենթարկված հազարներից
մեկն էր, որ իր արած բարոյությամբ սուրբ մասունք դարձավ հայրենի հողի
գրկում, որպեսզի մեր մեծան հետաքրքրվողները աեսնեն ու իրենց հոգում
կենդանացնեն նրա կերպարը: Նրա անցած կյանքի նյխականը...

Միևեկի ընթերցող կարդա շիրմաքարի վրա գրված
արձանագրությունը և եթե հայրենասիրության կրակ կա քո հոգում
օղորմի ասա ու փառք տուր նրան: Նրա անունով ու նաև այդպիսի
հազարավորների, որոնք չարժանացան այս մի կտոր սուրբ հայրենի
հողին, որ ասեն հողը քեթև լինի նրանց վրա: Ու բող իսկապես քեթև
լինի... Մենք էլ մխիթարվենք, որ տեսանք նրանց ու հաղորդակցվեցինք
նրանց անմահ հոգու հետ: Ու բող քեթևեն նրանց անմահ հոգիները մեր
զեղափաշք Տավուշ աշխարհի երկնականայում, որ երբեք օտարի,
բռնակալ օտար ոտք չառնի մեր սուրբ հողը, նրանց սուրբ շիրիմները:

Լևոն Բեկի անցած կյանքով մենք հասկանում ենք, որ որքան էլ
սլառմունքունը, ժամանակները լինեն դաժան, միևնույն է մի օր
ճշմարտությունը լույս աշխարհ կգա...

* * *

1990 թվականին գրածս "Լևոն Բեկ" հոդվածում կարծիք ենք
հայտնել, որ հարկավոր է Բերդ քաղաքում մի փոքրց կոչել

նրա անունով: Դա կատարարվել է՝: Կարելի է նաև արձան
կանգնեցնել Բերդի կենտրոնական հրապարակում:

Բեկը իր սուրբ հազար ու մի փորձության ենթարկելով հասցրել է
հայրենիք: Սուրբ և ատարճանակի արժաքյա սխալյանը հանձնելով իր

¹ Ավանային խորհրդում: - Այգարաց (Բերդ), 1992, 4-ը հուլիսի, N 21:

եղբոր աղջկան՝ Մարտայային, խնդրել է հանձնել Երևանի պետական
պատճական քանգարանին: Այն գրանցված է 79-24 համարի տակ:
Միքելի հայրենակից, եթե երբևէ լինես այդ քանգարանում, բազմաթիվ
ցուցանմուշների հետ միասին պահանջիր, որպեսզի ցույց տան մահ Լևոն
Բեկին պատկանող իրերը՝ հատկապես սուրը, որ միշտ հատու է եղել
ընդդեմ քշմանու, որպեսզի նա չմտնի մեր հայրենիքի սուրբ հողը: Սրանով
մեծարած կլինենք մահ նրա անմահ անունը:

Հարկավոր է Բերդի գավառագիտական քանգարանում ստեղծել
Լևոն Բեկի և նրա մամանների ցուցավաճառակներ: Դա նրանց համար
ժամանակավորեալ է, այլ ապրողների համար է պետք: Նման դեպքերում
չպետք է գրաբնության ենթարկել, քե նա ո՞վ է, ի՞նչ կուսակցության էր
պատկանում: Յուրաքանչյուրի համար իր անցավորը սուրբ է ու քանկ:
Թող նրանք լավն ու վատը իրենք գնահատեն: Այս է ազատ, անկախ,
ինքնավար ժողովրդավարությունը: Դեռ անհայտ է, քե դարավոր
սրայքարի բառողիներում ինչեր է՝ սպասվում մեր աշխարհին ու
մարդկանց: Թող նրանց ոգին մշտապես պահաստան լինի մեզ: Ամեն...

Բալաբեկ Մելյան, 6 փետրվարի 1999թ. Երևան:

ԼԵՎՈՆ ԲԵԿ*

/ծննդյան 65-րդ տարվա առթիվ/

Լևոն Բեկը ծնվել է Շամշադինի Բերդ գյուղում: Այդ գյուղը իր անունն առնում է Տավուշ գետակի վրա կառուցված բացառիկ պատմական նշանակություն ունեցող բերդից, որի կառուցումը վերագրվում է 10-11-րդ դարերին:

Լևոն Բեկն իր առնական, գեղադեմ արտաքինով հիշեցնում է իր ծննդավայրի շրջությունը: Նրա խորաքառիանց հոգու պարզությունը հպարտ Մուրդուզից սկիզբ առնող Տավուշ, Ախնջի և Հասանու գետակների պարզությունն ունի:

Ընդհանրապես խոսել Լևոն Բեկի մասին նշանակում է գործ ունենալ լայն ժողովրդականություն վայելող, քաղաքականությունը հասկացող և միջին սրբակ ունեցող մի բաջ զինվորականի հետ:

Մի ամձ, որը անխոնջ կերպով երկար ու ձիգ աարիներ հանուն ժողովրդի շահերի մարտնչել է Ղազախ-Շամշադինի հովասուն լեռնադաշտերում և հատկապես Շամշադինի չքնադագեղ, լուրջ սարերում:

Նրա զինվորական-քաղաքական գործունեությունը սկիզբ առնելով 1905թվականից իր կառուարելությանը հստակ Հայաստանի Հանրապետության շրջանում: Եվ նա ամենայն իրավմամբ այդ հանրապետության պատմության փառավոր էջերում իր համեստ տեղը գրավելու իրավունք ունի:

* Հարգելի ընթերցող - երե Դուք անձամբ ծանոթ չեք Լևոն Բեկի վսեմափայլ բնավորության հետ, խնդրում եմ ինձ չայպանել կեղծավորության մեջ, երե ստիպված եմ այդ առնչությամբ իրականությունը հայտնելու: Ես դիմեցի բոլոր հնարավոր միջոցներին, բայց ինձ չհաջողվեց ստանալ հորեյանի անցկացման վերաբերյալ իր համաձայնությունը: Այդ իսկ պատճառով որոշեցի ինքնակամ կերպով ձեռնամուխ լինել այս ամենահամառոտ հոդվածի գրությանը:

Մի գրություն, որը հավակնություն չունի ոչ միայն Լևոն Բեկի կյանքն ու գործունեությունը լուսի ակարագրելու, այլև ուրվագծեր լինելու: Բայց և այնպես համոզված եմ, որ վերավորած պիտի լինեն Լևոն Բեկի բնածին համեստությունը: Փույթ չէ, բող հորդորանքի փոխարեն նրա մեղադրանքին արժանանամ, միայն բե ճշմարտության մասը գոնե ազատված լինի կաշկանդումներից¹:

Լևոն Բեկը երիտասարդական տոկոնությամբ, ռուս կառավարության ձեռքով սպառնալով, հայ-բուրժական կառույցների պահին, Սարսի /Սևրաբեցի/ սպանվելուց հետո իր վրա է վերցնում Ղազախ-Շամշադինի պաշտպանությունը:

Եվ մա 1905-1917թթ. Շամշադինում, Իջևանում, Ղազախում կատարում է քարզանչի, ռուսականապետի, հրամանատարի և զանազան նպատակներ հետապնդող արտակարգ լիազորի պաշտոններ: Շնորհիվ տեղական քե բուրք և քե հայ զանգվածների մեջ վայելած հարգանքի, նրա խոսքը ընդունելի էր: Մի կողմից կոմուն էր ճակատում բուրքերի դեմ, իսկ մյուս կողմից նրա տունը հաճախող հյուրերի կեսը բուրքեր էին: Ահա քե ինչ է նշանակում ժողովրդական մարդ լինել:

Այդ ժամանակամիջոցում կատարած նրա խիզախությունները արժանացան զովասանքների, գրվեց պետերբուրգյան մայրաքաղաքային բերքերում և նույնիսկ պսակվեց "Ռսկե" ու "Վլադիմիրի" շքանշաններով:

Ղայթեց ռուսական մեծ հեղափոխությունը: Սկսվեց ռուս զորքերի նահանջող ժխտը: Հասել էր այն օրհասական ժամը, երբ հայ ժողովուրդը մեծակ պետք է գոյամարտեր ամեն կողմից հարձակվող բշմամիների դեմ: Այսպիսով սկիզբ առավ հայ կամավորական զանգվածային շարժումը:

Այդ բախտորոշ ժամերին, Լևոն Բեկը լեռնցու աշխուժությամբ ամրացնելով Ղազախ-Շամշադինի տեղական պաշտպանությունը, կամավորական մեծ խմբով ճանապարհվեց զորավար Նազարբեկյանին օգնելու: Աճող վտանգներին զուգընթաց նա եղավ Ալեքսանդրապոլում, Արփաչայի ափերին, Մեպուեի մեռ /Դիլիջան/ և առանձնապես նշանավոր դեր խաղաց հայ-վրացական պատերազմում՝ զորավար Դ-րոյի մոտ:

Ավելի ուշ, 1920 թվին կլանող բոլշևիզմը սկսեց ծեծել Հայաստանի դռները: Բերքերյանը համայնավարին հատուկ կեղծ խոսքերով նախապատրաստվում էր Ղազախ-Շամշադինը դարձնելու Հայաստանի խորհրդայնացման առաջին կամուրջը:

Ի պատասխան բոլշևիկին, սպայակույտի կապիտան Լևոն Բեկը իր նախաձեռնությամբ արագացրեց ու ամրապնդեց Ղազախ-Շամշադին պաշտպանությունը: Այսինքն՝ գումարեց նույն շրջանների զինվորական խմբապետերի ժողով, բացառեց գործի էությունը, տվեց յուրաքանչյուրին

¹ Նաիրի Սիդևան- Լևոն Բեկ-Ալիք /Շտուտգարդ/, 1948, N1, էջ 16-20:

Ծանոթություն - Աշխատել ենք նույնությամբ արտագրել վերը նշված հանդեսից, սակայն փոխել ենք հին դասական ուղղագրությունը և գրել խորհրդային տարիներին արևելահայ ուղղագրությամբ: Ասել է քերաց վանկի Յ-ն չենք գրել, կամ բառասկզբի Յ-ն գրել ենք Հ:/ Բալաբեկ Մելյան - 6.01.99թ/:

գործերու ծրագիր, այլև այլ ճանապարհներով հայթայթեց լրացուցիչ զինամթերքներ, կանոնավորեց պաշտպանության գծերը, աշխտածացրեց գյուղերի կապը, առաջարկեց Բերքերյանին հեռանալ, բանտարկելով Երևան ոստարկեց թշնամու լրտես-գործակալներին ու հայտնեց Երևանի կառավարությանը սպառնացող վտանգի մեծությունը:

Վերջապես համայնավարների հետ բռնկվեց անհավասար ուժերի կռիվը: Լևոն Բեկը գնդակի արագությամբ շրջում էր պաշտպանության հանգույցակետերը: Եվ մի քանի ամիս շարունակվող թռի ու բռնում բռնիչիկները զրավելով որոշ գյուղեր, դարձյալ ստիպված եղան ետ նահանջելու: Այդ վճռական դեպքերի պահին Դաշնակցական կառավարությունը չբավարարվեց Ներքին գործերի նախարար Մանասյանին Դիլիջան ուղարկելով, այլև շտապաօգնության օգնության հասավ Բեկ Մամիկոնյանին: Նա Լևոն Բեկին տեսներն պես ասաց . «Զո ցուցաբերած մարտասիրության համար, շքանշանի փախարեն բոլ թեզ համբուրեն»:

Լևոն Բեկը չհագեցնարով Շամշադինի հաջողություններով, օգնության է հասնում Դարաղայրյաին: Նույն պահին գնդապետ Բաղդասարյանը /Տիգրիս/ կռվում էր այնտեղ: Կռվների միասնական ուժերով Դարաղայրյուն ևս մարտվեց թշնամու ագլեցությունից: Բայց և այնպես կանխորոշված դեպքերն աստիճանաբար հասնում են իրենց ճակատագրական վախճանին: Իրերի բերումով հաջողությունները ժամանակավոր էին թվում: Գնարով գիրանում էր բռնիչիզը և նրան նորանոր քաղցր պատուներ էին հարկավոր: Այլ կերպ ասած Հայաստանի խորհրդայնացման օրերը մոտենում էին:

Խորհրդային իշխանության մոտքը Շամշադինում առանձնապես շատ ծանր հետևանքներ բուրեց Լևոն Բեկի ծնված գյուղում: Բռնիչիկները հսկահեղափոխական գյուղ համարելով, անխնա վրեժխնդիր եղան նրա նկատմամբ: Այդ վրեժխնդրությունը ավելի կրկնապատկվեց, երբ համատարած հավաքական անտեսությունների կազմակերպման բռնի քաղաքականությամբ 1930թվին բռնիչիկները դեռ առան գյուղացիական զինված ապստամբություններին:

Այդ ապստամբությունների եռուգեռի օրերին էր, որ Շամշադինի բուրք գյուղերում, այն էլ կայծակի արագությամբ, լուր տարածվեց, թե "Մեծ գործառնով մեզ օգնության է գալիս մեր հարազատ Շամշադինի Անդրանիկը՝ Լևոն Բեկը":

Կատարյալ մի հրաշք էր: Մինչ այդ մահացած համարվող Լևոն Բեկը հարություն էր առել և լսվածամբ ժողովրդի, կամ այսպես կոչված "Լույս կառավարության" ղեկնչողն ու դռն էր դարձել:

Ապստամբությունը ճնշելուց հետո դարձյալ անմտություն համարվեց

նրա կենդանությունը: Այդ դեպքերից ավելի տաքացած համայնավարները Շամշադինում Լևոն Բեկի անունը կրող սար ու ձորին ուրիշ անուններ տալով, ճիգ ու ջանք էին գործադրում ժողովրդի հասկացությունից անհետացնելու նրան կյանք տվող լեզենդներն ու անունները*: Նույն նպատակն էր հետապնդում նաև Խորհրդային Հայաստանի կառավարության անդամ ու ժողովրդական երգեր ստեղծագործող հանրածանոթ աշուղ Գրիգորը, որն իր արհեստական գայրության բովանդակ բույնը հաճախ քափում էր Լևոն Բեկի հասցեին: Մեղադրելով Ղազախ-Շամշադինի կապակցությամբ, համանուն շրջանների գյուղերում երգում էր.

*“ Մեր անցյալի բոլորի մեղավորն է,
Շամշադինի բեղավորն է”:*

Իգուր էին համայնավարների անիմաստ փորձերը, քանի որ Լևոն Բեկն իր հայրենասիրությամբ, հերոսությամբ, մարդասիրությամբ ու անսահման առատաձեռնությամբ անջնջելի անուն քողեց Ղազախ-Շամշադինի պատմության էջերում: Նա իր ունեցած շատ զծերով հիշեցնում է շամշադինցի վաղեմի պատմական հերոս, արքեպիսկոպոս Գրիգոր Մանուչարյանին:

Լևոն Բեկը այսօր 65 տարեկան հասակում դեռ երկաթյա ստույգություն ունի: Նա մեր երիտասարդության ամենամոտ քարեկամն է և քարի խորհրդատուն: Առողջություն և երկար կյանք Շամշադինի Անդրանիկին¹:

* Առաջին անգամ 1943 թվին Բեռլինում ես լսեցի Լևոն Բեկի կենդանության լուրը: Ես չէի կարողանում հավատալ, որ նա կարող էր կենդանի լինել: Նա ինձ համար վաղուց էր գերեզմանի արժանացել: Իմ գործնական հանդիպումներով /Շտուտգարդ-1947թ./ ոչ միայն կասկածանք էի տածում նրա իսկության վրա, այլև իմ պատկերացրած առյուծին տեսա վանդակի մեջ: Այժմ հավատում եմ, որ նա Լևոն Բեկն է, իսկ վանդակը՝ դժնի միջավայրը:

¹ Նայիրի Ս: Լևոն Բեկ:- Ալիք /Շտուտգարդ/-1948, N 1 էջ 16-20, նկարը:

Ա Կ Բ Ո Ս Տ Ի Ք Ո Ս

/նվիրված է իր ծննդյան 65 ամյակին/

Լացակումամ հայրենիքիդ վշտի ծանր օրերին
Եռանդագին ու ժլարեն քեզ հանձնել ես մարտերին,
Վիշապաձև ոհմակների տենչանքները զավթաբար,
Ոգեշնչված մարտիկներով ջլատել ես քաջաբար:

Նեղությունը միշտ փոխել ես վտանգագերծ վիճակի:
Բարեգուշակ լուր ես եղել քո ջանքերով եզակի,
Էլբրուսի պես ճերմակավարս, Մասիսի պես ՀԱՅ աստված՝
Կյանքդ կռվի ու մարտերի կնիքներով է զուգված:

Միքաժները չեն սասանել կամքիդ նավը անառիկ՝
Եղել ես դու ըմբոստության մի մարմնացում բացառիկ:
Լիանույս էր Շամշադինը, որի ծոցից դու ելար,
Ինչպես սլաշտսպան, նրա համար մաքառեցիր միալար:

Քեզ ժողովուրդդ ճանաչեց, ով ձիավոր սրընթաց՝
Երազանքով պանդուխտ դարձար, սիրտդ լիքը, աչքդ քաց:
Անարգ հեռվի կայանների օբյեկտներում անտանիք՝
Նորից մտքումդ լողում են գրկված ազգ ու հայրենիք¹ :

Շառուգարդ, 18.05.1948թ

¹ Մոտրագրությունը՝ Մ. Գորգեն: Սկզբնաղբերակով կարդացվում է Լևոն Բեկ Մելիքյան: Հավանաբար ծածկագրության նպատակով Մելիք-Ավալյան ազգանունը գրել է Մելիքյան: Թեև դրանք Մելիքյանների մի ճյուղն են: / Բ. Մելյան/:

² Մ. Գորգեն - Ակրոստիքոս: - Ալիք - /Շառուգարդ, 1948, N 1 էջ 21/: Գորգեն Դուկասի Մոտրադյանի մասին տես : Մելյան Բ. - Կարոտակեզ բանաստեղծը: - Այգաբաց, - (Բերդ), 1991, 30 հունվարի N 8:

Նամակ "ԱԼԻՔ"-ի խմբագրությանը

ՅԱՐԳԵԼԻ ՀԱՅՐԵՆԱԿԻՅՆԵՐ

Մայիսի 18-ին, իմ ծննդյան օրը որևէ բանով նշելու ո՛չ ցանկություն ունեի, ո՛չ էլ տրամադրություն: Մակայն մի խումբ սիրաշահ հայրենակիցներ իմանալով ծննդյանս օրվա մասին, իրենց նախոճեռնությամբ, համապատասխան նվերներով, երեկոյան ժամը 8-ին սենյակս մտան և ինձ բարոյապես հարկադրեցին իրենց ընդունել:

Ջգալով հայրենակիցներիս սրտարովս, հոգատար վերաբերմունքը, ես անհունորեն հուզվեցի, մի սրահ ինձ զգալով հարազատ հայրենիքումս՝ շրջապատված իմ մտերիմներով:

Ջերմորեն զնահատելով իմ հայրենակիցների ու բարեկամների ցուցաբերած պատիվը, խնդրում եմ հնարավորություն տալ ինձ "Ալիք" քերթի միջոցով իմ ամենախորին շնորհակալությունը հայտնել բոլոր նրանց, ովքեր սրարտը համարեցին առանց հրավերի նշանավորելու ծննդյանս 65-րդ տարին:

Յարգանքներով՝ Լևոն Բեկ:

Շտտագարդ 05.06.1948թ.¹

¹ Ալիք: - /Շտտագարդ:- հանդես/, 1948, N 1, էջ 21-22

ԼԵՎՈՆ ԲԵԿԻՆ

Դու Տավուշի հարգանք, պարծանք, քեռի քիկունք՝ ԼԵՎՈՆ ԲԵԿ,
Խոսք ու գործոյ եղել եմ միշտ արդարացի, վճռաբեկ,
Ով քանդել է, դու շինել ես քանդված տունը հայկական,
Մեզ փրկելով կործանումից, ծանր լծից թուրքական:

Կրկներգ-

Մահն էր իշխում մեր օջախում, դու հաղթեցիր սև մահին,
Հայի բախտն էր կարծես զրկած քո ճակատին ու քրին,
Շատ փոքրիկ տեսանք, զիտես, դու հաղթել ես փոքրիկին,
Դու չես քնել, երբ ռախքն անկն է գցել քո ազգին:

Իմ Տավուշի ամեն մի բար, ամեն մի ծառ սուրբ է, սուրբ,
Դու քո սրտում պահել ես միշտ հայի սերը վեհ ու նուրբ,
Մարդիկ սիրել, երդվել են միշտ, քո անունով, քո գործով,
Հայը կռվել, հաղթել է միշտ քո սլանձալի վեհ փորձով:

Կրկներգ- Մահն էր իշխում ...

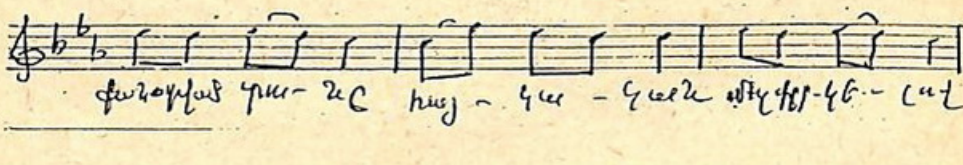
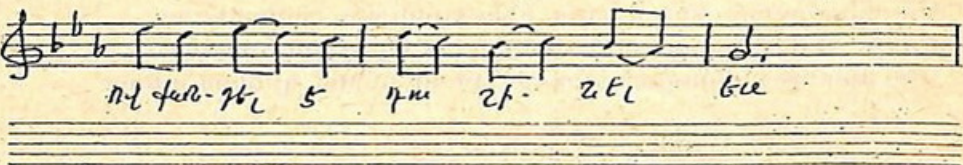
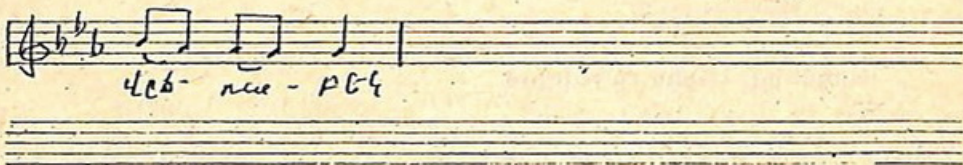
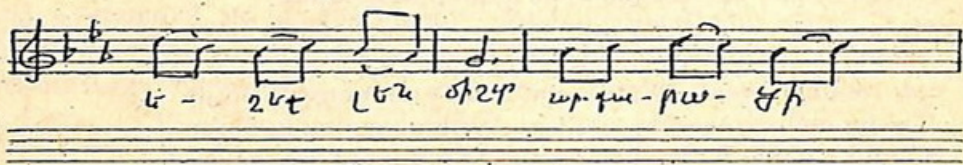
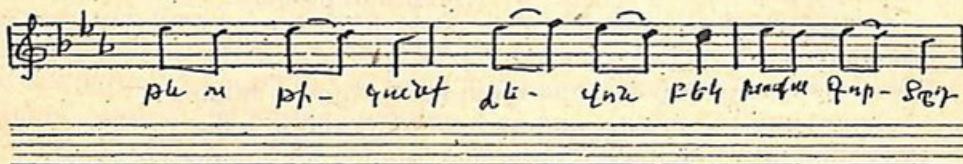
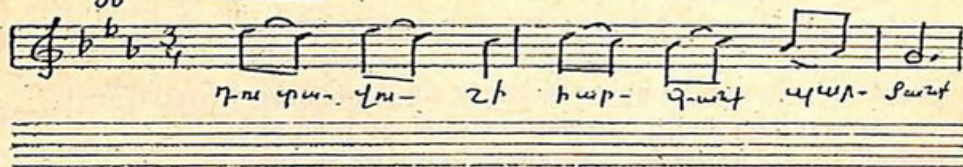
Քո շատ սիրած Տավուշ գետը շատ է տեսել մահ, արյուն,
Մուրադ սարից մինչև Քոռո գետ ծանր բեռ էր քո հոգուն,
Երկրե-երկիր անցար ախար, վերջում եկար դու Տավուշ,
Մեր սրտերում կապրես հավերժ, քանի մերն է կյանքն անուշ:

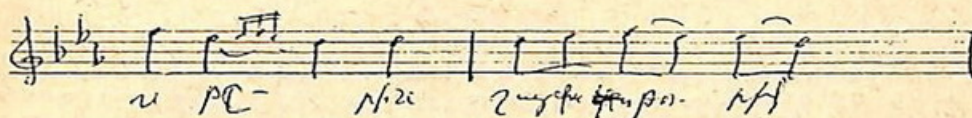
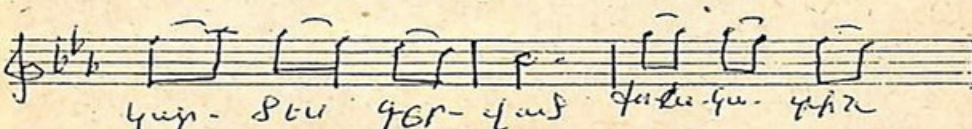
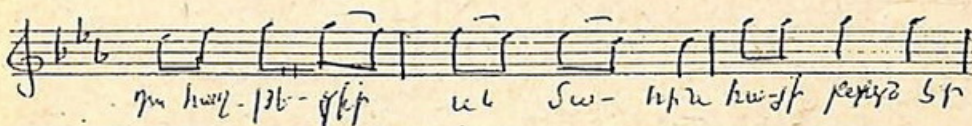
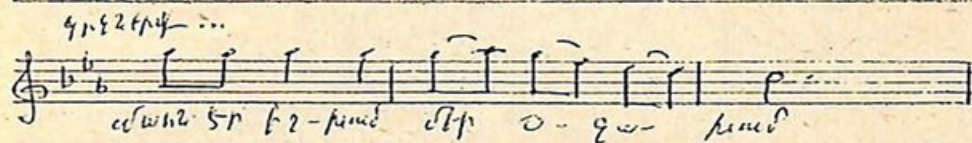
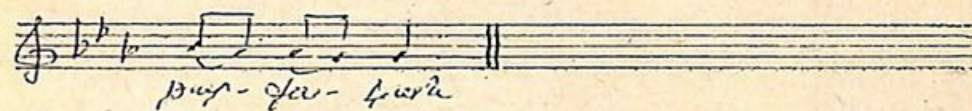
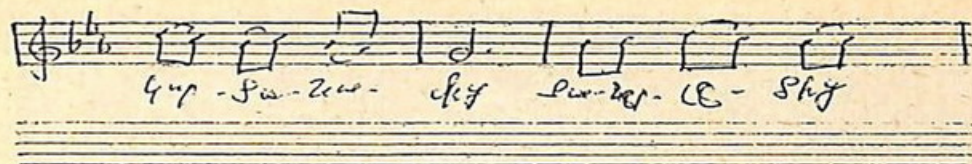
Կրկներգ- Մահն էր իշխում ...

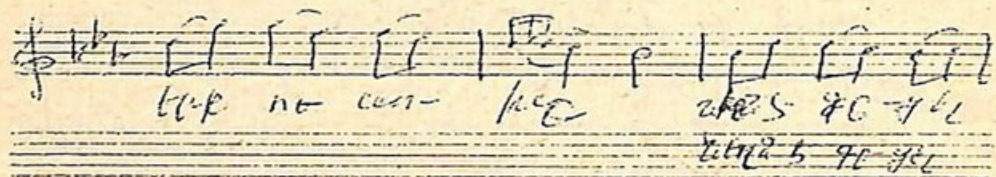
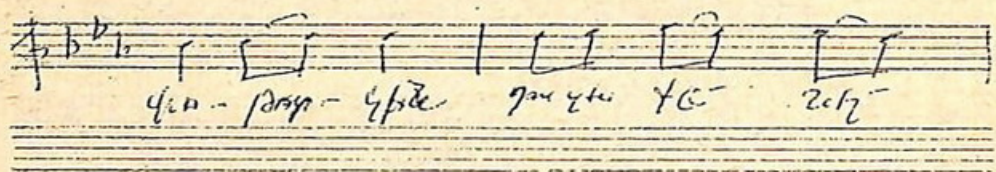
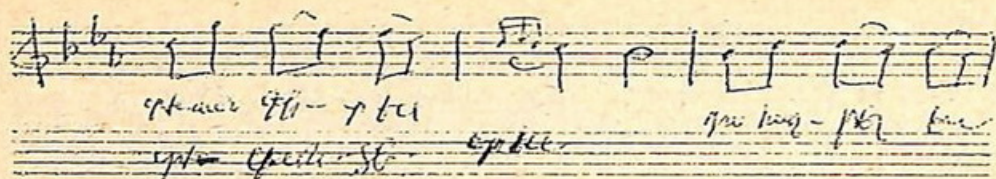
18-ր օգոստոսի 1998թ. թ. Բերդ:

ձ ԼԵՆՆ - ԲԵԿԻՆ

Գրուար և շրջապատ

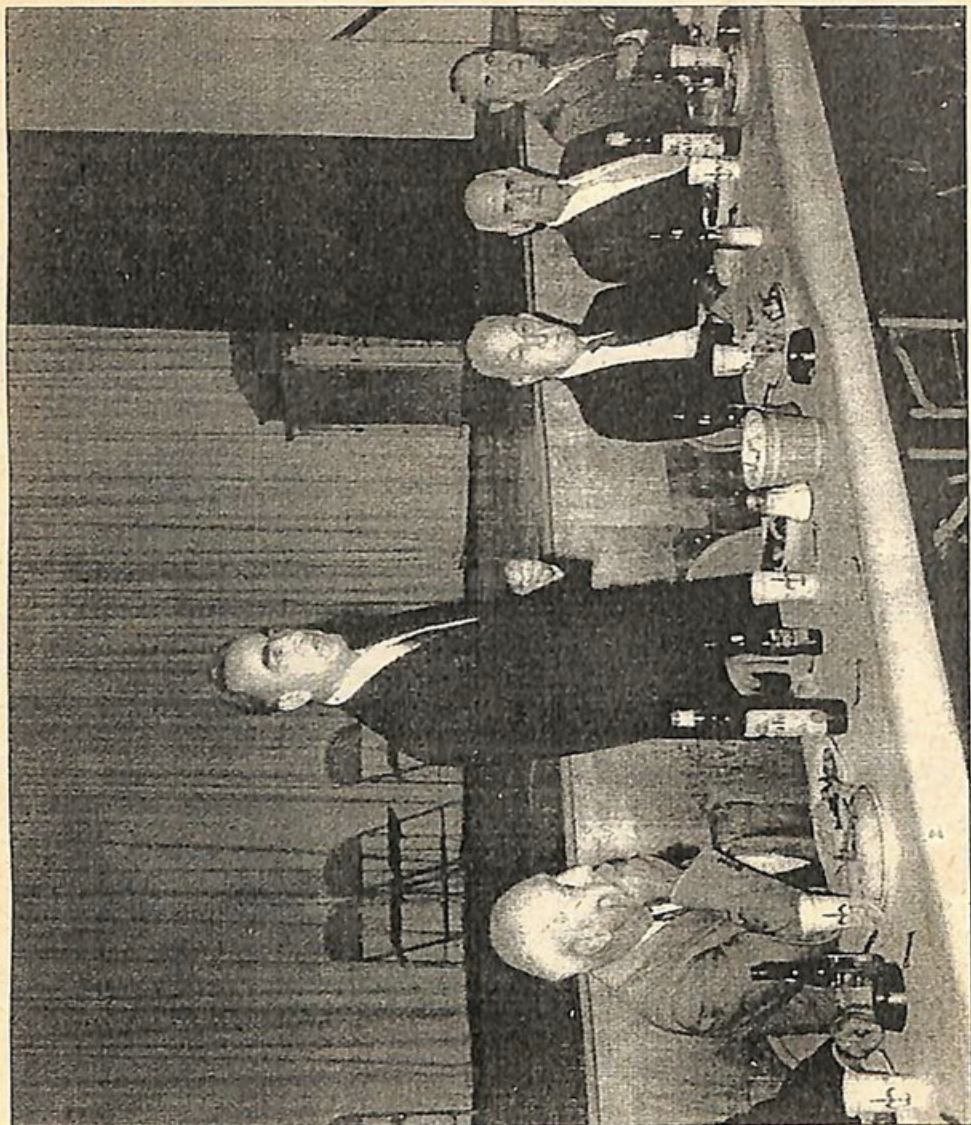
*Նկար N 1. Լևոն Բեկը կնոջ՝ Օլգա Պետրոսի Սարգսյանի
Մելիք-Ավալյանի հետ (մոտ 1958 թթ. նկար ԱՄՆ-ում):*

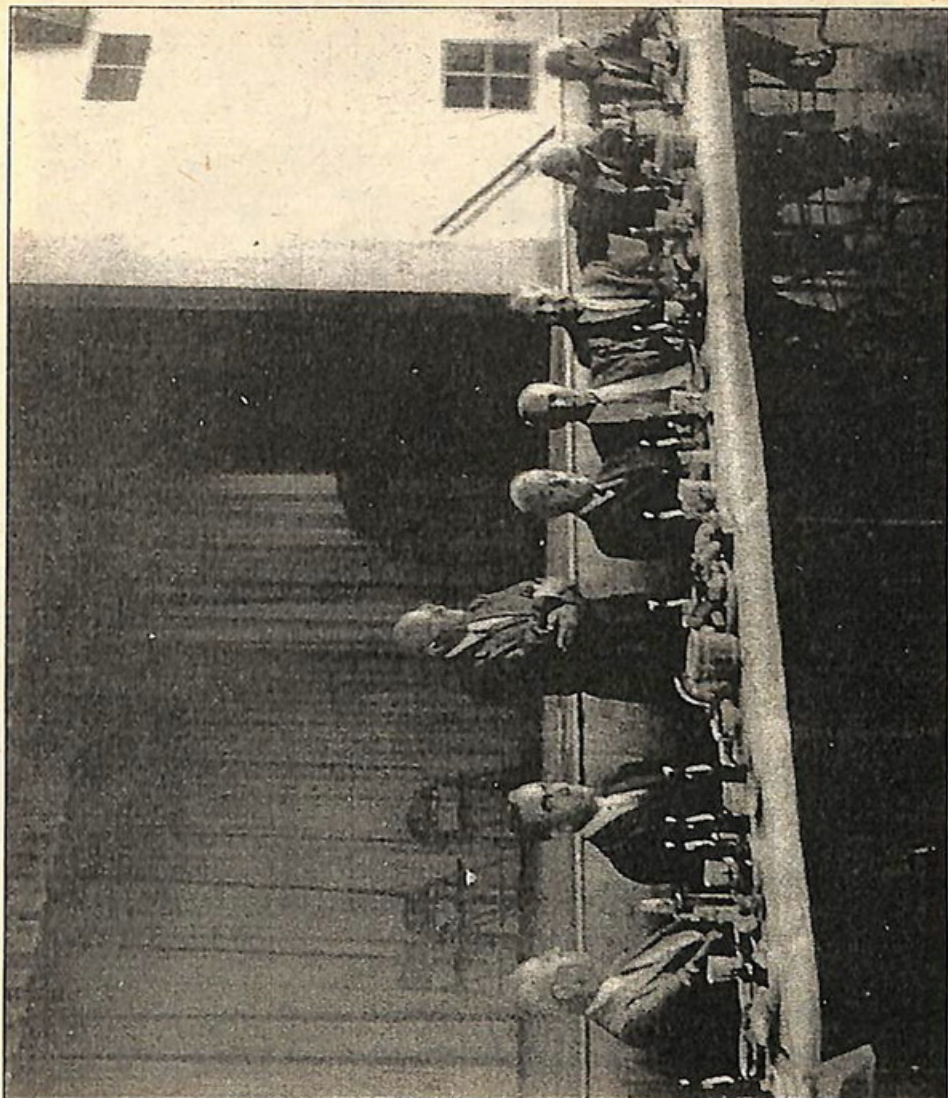
ՆԿԱՐ N 2. Լևոն Բեկը Մոսկվայում, համալսարանի ավարտական ճաշկերույթին թշնամաբար թունավորումով սպանած, եղբոր Տիգրանի տղայի՝ Արտուշի հուղարկավորությանը, հանգուցյալի մոտ՝ Վարդուհու հետ: Վերջում կանգնածները Արտուշի ընկեր Ռոբերտ Սերգեյի Վարդազարյանը Ջորաթան գյուղացի Տեր-Օհանյան տոհմից: Սա ևս ուսանող էր: Կանգնած է նաև չեկիստը: (Մոտ 1937 թ. նկար):

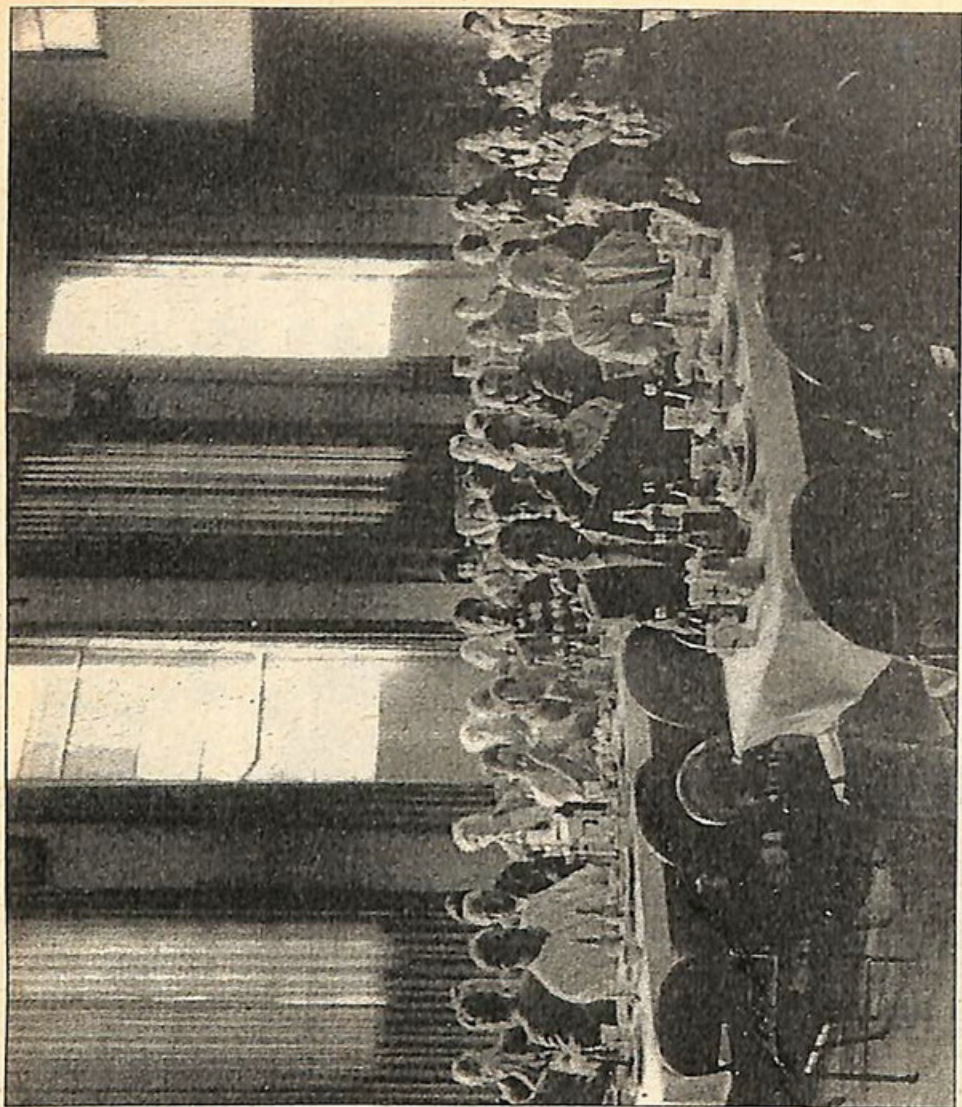
ՆԿԱՐ N 3. Նկարի դարձերեսին Լևոն Բեկը գրել է. «Համգուցյալ տիկին Ավալյանին յարգող բազմությունն այնքան շատ էր, որ Լոս Անջելեսի մեծ եկեղեցուն բոլորին տեղ չեղավ և ժողովրդի մի մասը մնաց կանգնած եկեղեցու դռան առաջ»:

ՆԿԱՐ N 4. Լևոն Բեկը գրել է. «Կանգնած է պարոն «Ն»-ն, որն իր ելույթով խորը ցավակցություններ է հայտնում տարաբախտ տիկին Օլինգա Ավայանի կորստի համար»:

ՆԿԱՐ N 5. Լևոն Բեկը գրել է. «Դախլիճի (հոգեհացի ճաշի) գլխավոր սեղանի մի մասը: Կանգնած է ժուռնալիստ-լրագրող պարոն Գրիգոր Ամիրյանը, որը խոստում է հանգուցյալ տիկին Ավալյանի արժանիքների մասին»:

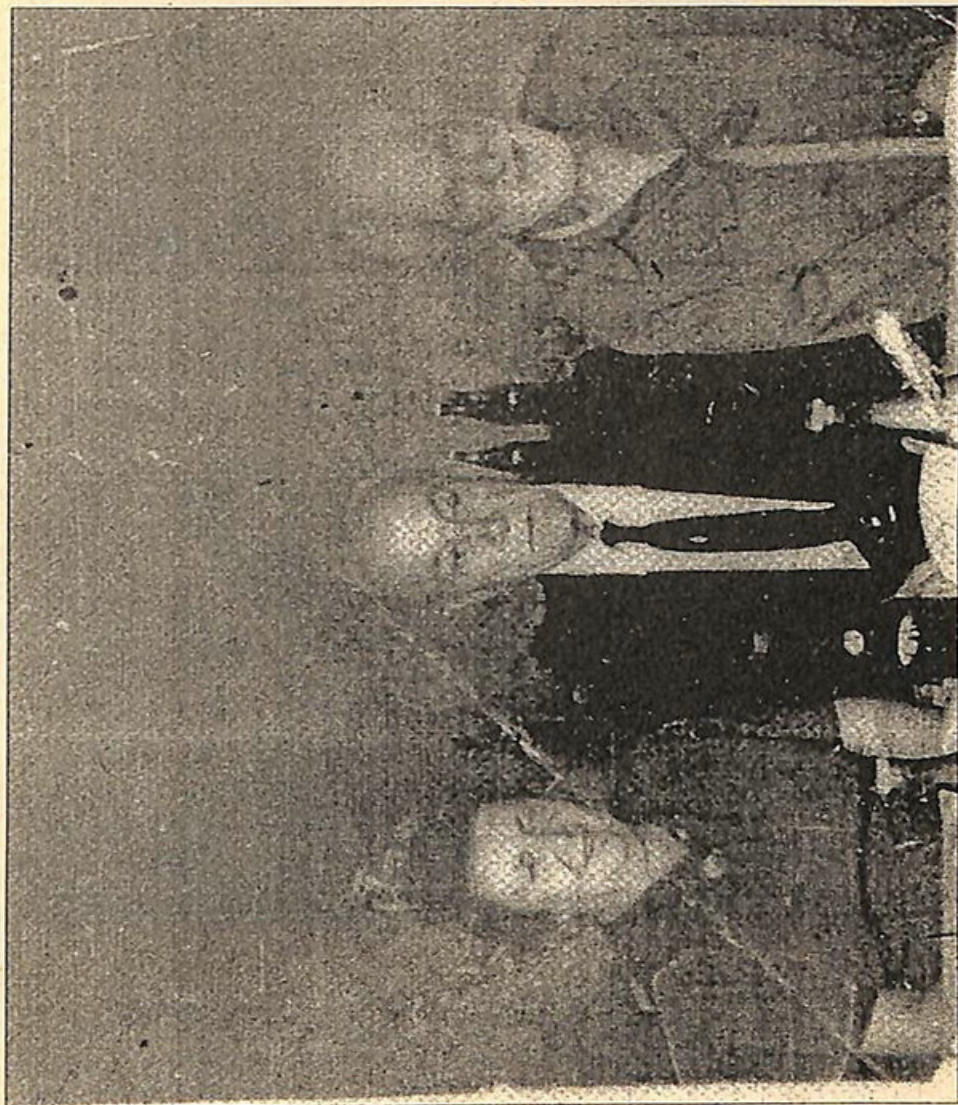
ՆԿԱՐ N 6. Լևոն Բեկը գրել է. «Դահլիճի մի անկյունից երևում են հոգեհացի ճաշի սեղանները»:

ՆԿԱՐ N 7. Նկարի դարձերեսում նույն ձեռագրով գրված է. «Կանգնած է հանգուցյալ տիկին Օլինգա Ավայանի սգավոր ամուսինը՝ Լևոն Ավայանը, որը ընդհատումներով, ավելի ճիշտ ջրի օգնությամբ, իր երախտագիտական մեծամեծ շնորհակալություններն է հայտնում բոլոր ներկաներին, սեղան պատրաստողներին, ելույթ ունեցողներին և բոլոր նրանց, որոնք հարգելով հանգուցյալ տիկին Ավայանի թարմ հիշատակը՝ ներկա եղան հոգեհանգստյան արարողությանը և հոգեճաշին»:

ՆԿԱՐ N 8. Լևոն Բեկի ձեռքով գրված է. «Հոգեհանգստեան արարողութիւնից և հոգեճաշից յետոյ, ցրող բազմութիւնը, ձեռքի սեղմումներով իրենց վերջին մխիթարական ու ցաւակցական խոսքերն են յայտնում սգաւոր Լևոն Աւալեանին»:

ՆԿԱՐ N 9. Լևոն Բեկը Երևանի «Արմենիա» հյուրանոցում իր հայրենակից՝ Չորաթան գյուղացի (տողերիս հեղինակի մորաքույր) Եկատերինա Լևոն-Բեկի Քալանթարյանի (Կատյուշի) և մեզ անհայտ մի տղամարդու հետ՝ 1962 թվին: (Բ. Մելյան, 14 հոկտեմբերի 1998 թ., ք. Երևան):

ՆԿԱՐ N 10. Լևոն-Բեկը Երևանի «Արմենիա» հյուրանոցի առաջ մի խումբ հայրենակիցների հետ՝ 1-ին շարքի ծախից աշ` վերջում կանգնած տղամարդը՝ Լևոն-Բեկի եղբայր Տիգրանը աղջիկ Մարուսյայի ամուսին Հայկ Ջիջակյանն է։ 2-րդ շարքի 2-րդը՝ Լևոն-Բեկը (լայնեզր գլխարկով), 4-րդը՝ Սերգեյ Միքայելի Սարգսյանը (Բերդից)։ Սրա թիկունքում աջում ժորա Սամսոնի Մելքումյան (Բերդ), վերջում կանգնած՝ Համլետ Մարտիրոսի Ղլեչյանը՝ քաջալը (Այգեծորից)։ Մյուսներին ճանաչեցին... Նկարի դարձերեսում Լևոն-Բեկի ծեռքով գրված է. «Նկարված ենք 17 հուլիսի 1962 թ., ք. Երևան»:

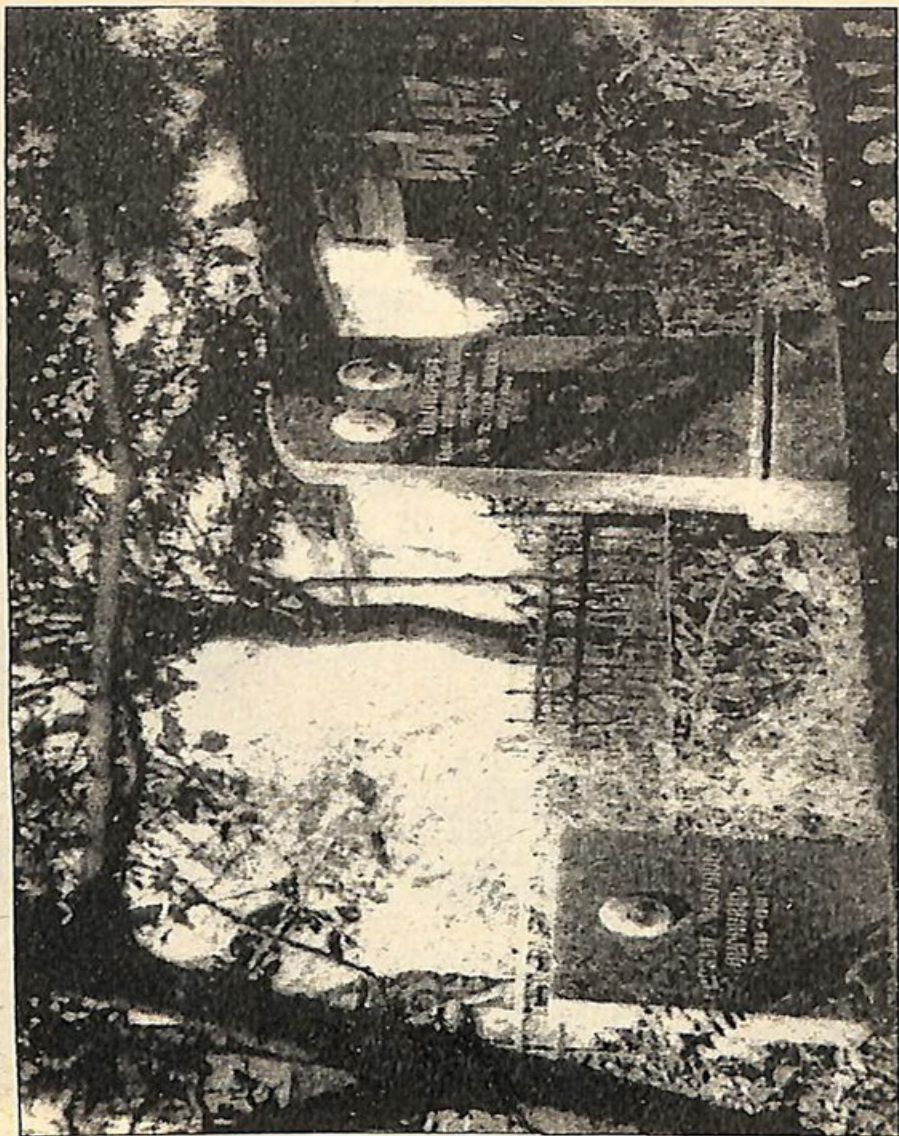
ՆԿԱՐ N 11. Լևոն Բեկի եղբայր Տիգրանի աղջկա՝ Մարուսյայի և տղայի՝ Ազատի հանդիպումը շատ երկար բաժանումից հետո Նալչիկ քաղաքում, ուր ապրում է Ազատը, (1970 թ.):

ՆԿԱՐ N 12. Լևոն-Բեկի կինը՝ Օլգան (աջից) քրոջ Թագուհի Պետրոսի Սարգսյանի հետ (մոտ 1960 թ., Բերդ քաղաքում):

ՆԿԱՐ N 13. Լևոն-Բեկի կնոջ՝ Օլգայի եղբայրը՝ Արտեմ Պետրոսի Սարգսյանը (Ղոնդաղսագանց՝ 1886-1961), Սիբիրի արքայազնների Բերդ գյուղ վերադառնալուց հետո՝ 1958 թ.: Ուն տնից էլ հուղարկավորել են Օլգային:

ՆԿԱՐ N 14. Լևոն-Բեկի կյանքի ողիսականի վերջին հանգրվանը՝ Բերդ քաղաքի Սուրբ Սարգիս եկեղեցու գերեզմանոցում՝ Լևոն-Բեկի (1879-1962) սուրբ շիրիմը կնոջ՝ Օլգայի եղբայր Արտեմ Պետրոսի Սարգսյանի (1886-1961) շիրիմների հարևանությամբ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Մարտնչող մրքահավը	
Ժողովրդի հիշողությունը	5
Մեղիքյան տռեմից մի ճյուղ	6
Արվեստին նվիրված մի ընտանիք	7
Ընդդեմ դաշտյների	9
1905 թվականի հայ-թուրքական կռիվները	11
Լեոն Բեկը նվաճել էր ժողովրդի սերը	14
Պայքարը շարունակվում է	16
"Կովի ծախիր, հրացան առ"	18
"Հայը հայ չպետք է սպանի"	20
Թշնամու նկրտումներին ընդդեմ	22
Պարսությունն անխուսափելի էր	24
Ստիպված էր հեռանալ	26
Բարությունը իր առաջն է գալիս	27
Ընդդեմ կոլեկտիվացման	29
Նոր պաշտոնում կամ մի նոր աղբերգություն	31
Անակնկալ հարված ևս	35
Սկսվեց մեծ, աշխարհակարծան արեակիրքը	36
Ինչ են վկայում գրավոր աղբյուրները	38
Ի՞նչ եղավ հետո, կամ ինչպես տնօրինեց ճակատագիրը	44
ՆԱՅԻՐԻ ՍԻԴԵՎԱՆ ԼԵՎՈՆ ԲԵԿ	49
Մարտյան Գուրգեն Ա Կ Բ Ո Ս Տ Ի Ք Ո Ս	53
Նամակ "ԱԼԻՔ"-ի խմբագրությանը	54
Գոսան ԱՆԳԲԱՆԻԿ ԼԵՎՈՆ ԲԵԿԻՆ	55
Նկարներ	59
Տռեմի մի ճյուղը	73

Մեյան Բալաբեկ Գրիգորի

ԼԵՎՈՆ ԲԵԿ

(Հուշավավերագրական դրվագներ կյանքից)

Երևան-1999

Խմբագիր՝ Զ. Ու. Մելքունյան
Համակարգչային շարվածքը՝ Զ. Խոսրովյան-Մեյան
Տեխնիկական խմբագիր՝ Ա. Ս. Մեյան

8. 02. 99 թ., ք. Երևան

Շնորհակալություն Տավուշի շրջանային կենտրոնական գրադարանի տնօրեն Ժենյա Մաթևոսյանին՝ մեզ օգնելու, բոլոր հուշագիրներին և նրանց ովքեր նպաստեցին մեր հարգածան հայրենակցի՝ Լևոն Բեկի մասին, մեր համեստ աշխատանքը լույսաշխարհի գալուն: Բ. Մ.:

[200pp]

A 11
85337